

EMBERTANI ADATOK A MAROS-TOROKKAL SZEMBENI MIKRORÉGIÓ 10. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

MARCSIK Antónia*

BEVEZETÉS

A Duna–Tisza közéről került elő a honfoglalók első hiteles képviselője Ladánybene-Benepusztán 1834-ben (BARTUCZ 1938).¹ Ezt követően számos feltárás történt, illetve tanulmány született a terület honfoglalás kori népességének embertani összetételéről, sajátosságairól. A tanulmányok alapján megállapítható, hogy az europidok magas részarányán kívül jelentős az europa-mongolid csoporthoz tartozó turanid típus² (ÉRY 1994).

Annak ellenére, hogy a Duna–Tisza közéről több publikáció született a honfoglalás időszakára vonatkozóan, a Maros-torokkal szembeni régió 10. századi népességének embertani arculatát kevésbé ismerjük, a megjelent embertani tanulmányok száma meglepően kevés (JUST ET AL. 2004; LENHOSSÉK 1882; MARCSIK–BERECZKI 2002; MARCSIK 2011; PAJA 2003).

Kürti Béla egyik munkájában említi, hogy a Maros-torok két oldalán előkerült honfoglalás, illetve 10–11. temetők régészeti emlékényaga nem tér el egymástól (KÜRTI 1994, 169). Mindkét oldalon a különböző társadalmi csoportokhoz köthető leletanyag és a temetkezési szokások hasonlóak, tehát egy nép, a magyarság hagyatékának tekinthetők. Továbbá megállapítja, hogy a Duna–Tisza közén nagyobb a magányos és a rangos kistemetők aránya, míg a másik oldalon a nagy létszámú temetők dominálnak. Az előzőek inkább a fejedelmi szállásterületekhez, az utóbbiak az Ajtony törzshöz tartozhattak.

A Maros-torokkal szembeni kis régió 10. századi lelőhelyeinek csontvázaanyag képezi a jelen tanulmány alapját, melyek régészeti lelőhelyeit Bende Livia, Kürti Béla, Lőrinczy Gábor és Türk Attila tanulmányaiból ismerünk (KÜRTI 1994, 163, 165; BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002, 354–356; BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013, 25, 43; LŐRINCZY–TÜRK 2011, 426).

Jelenleg régészeti adatok közel 40 lelőhelyről (BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013, 25) vannak. Ezek közül a két nagyobb létszámú temető, Szeged-Algyő 258. kútkörzet, Sándorfalva-Eperjes, továbbá Szeged-Óthalom csontvázaanyagának feldolgozása e kötetben külön tanulmány tárgyát képezi (MARCSIK 2015; MARCSIK–JUST–SZALAI 2015) továbbá Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát, Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom teljes feldolgozása, Szeged-Óthalom, 1879. évi ásatás ismertetése, Szeged-Kiskundorozsma-Subasa részbeni feldolgozása korábban megtörtént (MARCSIK 2011; MARCSIK–BERECZKI 2002; PAJA 2003) és rendelkezésünkre áll Paja László beszámoló jelentése az Algyő, Távvezeték-Indító állomás egyetlen sírjáról.³ A teljesség kedvéért azonban meg kell említeni, hogy vannak olyan lelőhelyek is, melyekhez tartozó csontvázak egy része az idők folyamán elveszett vagy utólagos azonosításuk lehetetlennek bizonyult.

* Marcsik Antónia antropológus, Szeged, antonia.marcsik@gmail.com

¹ A koponya metrikus értékei részletesen LIPTÁK 1957, 213.

² A turanid típusra jellemző a rövid koponya, széles vagy magas arckoponya, a nagy, kerek szemüreg, alacsony mandibula, a fogak aránylag kicsiny volta. Ez a típus ma Közép-Ázsia török népeinél fordul elő és a 9–10. században nyugat felé terjedt a különböző török népekkel együtt. A honfoglaló magyarok vezető rétegének ez a leggyakoribb típusa, valószínűleg türk származású (LIPTÁK 1980, 276–278). Ezt a típust képviseli a ladánybenei koponya is (BARTUCZ 1938, 480).

³ Paja László: *Jelentés a magyar–román gázz szállító vezeték I. szakasz, Algyő, Távvezeték-Indító állomás, MOL 1. lelőhely (KÖH: 42402) antropológiai anyagának vizsgálati eredményeiről.* MNM–NÖK Adattár. Kézirat.

Jelen tanulmány célkitűzése kettős, egy részt — az említettek kivül — 14 lelőhely⁴ embertani anyagának részletes bemutatása, másrészt a fentiekben említett és a jelenlegi adatok birtokában egy összefüggő elemzést kíséreljen meg — a teljességre való törekvés igénye nélkül — a 10. században élt, a Maros-torkolatával szembeni Duna–Tisza közén élt népességről. Ennek a munkának alapjául szolgált a Széchenyi pályázat keretén belül elvégzett korábbi munka és beszámoló jelentés (2002–

2005),⁵ az említett, jelen kötetben leadott kéziratok, Paja László beszámoló jelentése, és az eddig megjelent tanulmányok (JUST ET AL. 2004; LENHOSSÉK 1882; MARCSIK–BERECZKI 2002; MARCSIK 2011; PAJA 2003), valamint a korábbi vizsgálati eredmények korrekciója, és néhány újonnan vizsgált csontvázanyag.⁶

Valamennyire mérhető koponya, illetve hosszú csontok, valamint a termet értékei a Függelékben kerültek elhelyezésre.

KIS SÍRSZÁMÚ TEMETŐK, MAGÁNYOS TEMETKEZÉSEK EMBERTANI ANYAGA

Közöletlen embertani anyag⁷

1. Szeged-Csongrádi út (SzCs)

Szegeden, a Csongrádi úton 1974–1987 közötti leletmentés egy 10. századi temető 13 sír anyagát hozta napvilágra. (A leletmentés további 31 szarmata sírt is eredményezett.) A temetőben feltárt 13 sír három tömbben helyezkedett el (KÜRTI 1996).

A csontvázak száma 12. A leletanyag meglehetősen rossz megtartású, részletesebb metrikus adat felvételezésre mindössze három-négy koponya volt alkalmas. A férfiak és a nők száma 5-5 (a nők körében egy egyén a juvenis korcsoportozhoz tartozik), a gyermekeké 2 (1. táblázat).

A csontvázak — a kis létszám és az anyag töredékessége miatt — vegyes embertani képet adnak. Mindenesetre dominánsan europidok (pamiri és cromagnoid típus), azonban három koponyán

(1. sír – férfi, 6. sír – nő, 11. sír – nő) néhány mongoloid, ún. „moid” jelleg⁸) is megfigyelhető (torus mandibularis, kitöltött fossa canina, mély, illetve vízszintes barázdák a basis ossis occipitalison).

Termetet 5 esetben lehetett megbecsülni, ennek értéke szintén változatos, feltűnő azonban a 36. sírszámú magas termete (186 cm).

A széria paleosztomatológiai vizsgálata alapján⁹ a rendellenességek közül említhető az M3 aplasiája, a palato-gingivalis barázdaképződés, a foramen coecum, a csapfog, premolarisatio, a vonalás hypoplasia, a foramen coecum molare, a cariesképződmények. A cariesképződmények csak a maturus és a senium korcsoportokban fordultak elő, a maxillában nagyobb a gyakoriság, mint a mandibulában, és a kis létszám ellenére a nőknél több a caries. A legtöbb lézió a felső M2 és M3 fogakon figyelhető meg. Periapicalis granuloma a

⁴ Ezek kis létszámú temetők, illetve magányos temetkezések.

⁵ Széchenyi Pályázat: „Az Alföld népesség struktúrájának átalakulása másfél ezer év folyamán.” Száma: 05/081/2001. Konzorciumvezető: Marcsik Antónia.

⁶ Ezen utóbbiak vizsgálatánál az embertanban általánosan használt módszereket alkalmaztuk. Az elhalálozási életkor, illetve életkorcsoportok és a nemek meghatározása ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970, a metrikus, morfológiai jelek felvétele és azok értékelése ALEKSZEJEV–DEBEC 1964, MARTIN–SALLER 1957, a termet becslése SJØVOLD 1990, az anatómiai variációk megállapítása FINNEGAN–MARCSIK 1979, a taxonómiai meghatározás LIPTÁK 1957, és a patológiás jelek felvétele BARNES 1994, valamint ORTNER 2003 munkái szerint történt. Az elhalálozási életkor és a nemek meghatározásánál azonban a legtöbb esetben a csontváz általános állapota szerint döntöttünk.

A csontvázanyag az SZTE Embertani Tanszékére került feldolgozásra, kivéve Szeged-Óthalom 2009. évi ásatás csontanyaga (SzMFM), és az 1879. valamint az 1950. évi ásatás csontvázanyaga (TTM Embertani Tár).

⁷ Alábbiakban felsorolásra kerülő kis sírszámú, illetve magányos temetkezések embertani anyaga publikálatlan volt, kivéve Szeged-Kiskundorozsma-Subasa lelőhely részben (feldolgozáskor rendelkezésre álló) publikált embertani anyaga (PAJA 2003).

⁸ „Moid” kifejezés Lipták Pál terminológiája (LIPTÁK 1959), mongolidokra jellemző morfológiai variánsok, melyek kisebb-nagyobb gyakoriságban vannak jelen a domináló europid komponensek között. Ezeknek a jellegeknek részletes leírása MARCSIK 2010, 384, 386.

⁹ Maczel Márta: *Szegvár-Oromdűlő és Szeged-Csongrádi út honfoglalás kori temetők embertani anyagának paleosztomatológiai vizsgálata*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1998; MACZEL ET AL. 1999.

maxillában, radicularis cista a mandibulában jelentkezett. A széria anyagában a carieses fogak 15.7%-nál alakult ki periapicalis lézió, periostitis két esetben valószínűleg caries miatt alakulhatott ki, és egy esetben a lézió sipolyonyílása körül lehetett megfigyelni.

A patológiás elváltozások nem jelentősek (degeneratív spondylitis enyhe/közepes fokozattal főleg a lumbalis csigolyákon, valamint a myositis ossificans).

Említést érdemel a 10. számú Stafne defectusa,¹⁰ anatómiai variációk közül az os incae 1/3-ad része¹¹ (38. sírszámú), valamint a 36. sírszámú sebészi trepanációja. A trepanációt az os parietalén végezték, kb. 5×5 cm átmérőjű, széle teljesen sima, tehát a beavatkozást az egyén túlélte. A combcsontján a myositis ossificans jelensége nem magyarázza a rendkívül veszélyes emberi beavatkozást, feltehetőleg más, belső szervrendszeri vagy idegrendszeri elváltozás miatt végezheték.

Kürti Béla fentiekben említett tanulmányában (KÜRTI 1996) felveti a családi temetkezés gondolatát. Ezeket a kapcsolatokat objektív okok (csontok töredékessége) miatt nem tudjuk antropológiai adatokkal alátámasztani, azonban megemlíthetjük a 36. és a 38. sírszámúak esetleges rokoni kapcsolatát. Az egyének csontvázainak részletes leírását az alábbiakban közöljük.

1. sír: férfi (+2), adultus (23–39), jó megtartású koponya (mandibulával), fogabrázió enyhe, obliteráció IV. Agykoponya közepesen hosszú, szélessége nagy, homlok nagyon széles, arckoponya szintén széles és magas, felső arc közepesen magas, orbita közepes, orr-régió szélessége kicsi, magassága nagy, palatum durum szélessége közepes, mandibula igen széles, corpus magassága igen nagy, ramus magassága nagy és igen széles, jelzők alapján az agykoponya brachykran (rövid), homlok metriometop (közepes), arckoponya leptoprosop, mesen, orbita mesokonch, orr-régió leptorrhin.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana, torus palatinus, torus mandibularis.

Morfológia jellegek: orbita kissé szögletes, orrcsont kiálló.

Termet: 165 cm.

Taxon: europid, pamiri (+moid jelleg).

5. sír: nő, maturus (40–59), koponyamaradvány és hiányos, töredékes vázcsontok.

6. sír: nő (-2), adultus (23–39), koponyamaradvány, töredékes vázcsontok.

Morfológiai jellegek: alveolaris prognathia nincs, fossa canina kitöltött, basis ossis occipitalison mély, vízszintes barázdák (a két utóbbi a moid jellegekhez tartozik).

Patológiás jellegek: degeneratív spondylitis (enyhe fokozat, lumbalisokon).

10. sír: férfi (+1.5), senium (60-x), calotte, maxilla, mandibula és egyéb koponya db, töredékes vázcsontok. Fogabrázió kifejezett, obliteráció V (endo- és ectocralialisan).

Calotte dolichokran, mandibula corpora magas, ramus magassága közepes, szélessége kicsi.

Taxon: europid (cromagnoid jellegek: gonion-táj kiálló).

Fejlődési rendellenesség: mandibula belső felszínén Stafne bemélyedés (1.5×0.5).

Patológiás jellegek: degeneratív spondylitis (enyhe fokozat, lumbalisokon).

11. sír: nő (-2), maturus (40–59), koponya töredékek, közepes megtartású vázcsontok.

Obliteráció IV, fogabrázió közepes.

Morfológiai jellegek: alveolaris prognathia (maxilla-mandibula) kifejezett, kitöltött fossa canina, (moid jellegek), sulcus preauricularis nagyon mély, tibiák corpora kissé „kard” forma (sagittalisan keskeny).

Termet: 169 cm

12. sír: férfi (+1.5), adultus (23–39), koponyatező, mandibula, arctöredék, jó megtartású vázcsontok, fogabrázió minimális, obliteráció II.

Koponya hosszú (dolichokran, közepes érték határán), mandibula gonion szélessége közepes, corpus nagy (magas), ramus magas, szélessége kicsi.

Anatómia variáció: ossa Wormiana.

Morfológiai jellegek: occipitalis régió lekerekített, homlok egyenes lefutású.

Termet: 178 cm.

Patológiás elváltozások: Schmorl fële benyomatok thoracalisokon, sacralisatio (+os coccygis).

13. sír: gyermek, inf. I. (4–5) koponyamaradvány, jó megtartású vázcsontok. DM erupció, M1 csontban.

16. sír: nő, juvenis (20–22), koponya maradvány, jó megtartású (hiányos) vázcsontok.

Meglévő epiphysisek zártak, crista iliaca félig zárt.

17. sír: nő, maturus (40–59), koponyamaradvány, töredékes vázcsontok.

¹⁰ Ritkán előforduló fejlődési rendellenesség a mandibula medialis felszínén, ld. KOCSIS–MARCSIK 1996.

¹¹ Ritkán megjelenő variáció a nyakszirti területen, ld. FINNEGAN–MARCSIK 1979.

Fogabrázió közepes.

27. sír: gyermek, inf. II. (10–12) M1 erupció, M2 csontban, töredékes vázcsontok.

36. sír: férfi (+2), adultus/maturus (35–40), közepes megtartású koponya és jó megtartású vázcsontok. A koponya brachymorph jellegű és europid.

Termet: 186 cm.

Patológiás elváltozás: myositis ossificans a bal femuron a distalis epiphysishez közeli területen. Sebészi trepanáció a jobb parietale dorzális részén, 7×7 cm átmérővel. A beavatkozás széle sima (túlélés jele) (BERECZKI ET AL 2007).¹²

38. sír: férfi (+2), maturus (45–55), jó megtartású koponya, obliteráció IV, fogkopás közepes. Agykoponya hosszúsága nagy, szélessége kicsi, magassága igen nagy, homlok közepes, arckoponya szélessége közepes, illetve kicsi, magassága kicsi, orbita szélessége igen kicsi, magassága kicsi, orr-régió közepes, palatum durum hosszúsága közepes, mandibula közepesen széles, gonionnál nagyon, corpus magassága kicsi, ramus magassága nagy és szélessége közepes, jelzők szerint az agykoponya dolichokran, magassága hypsikran, homlok erurymetop, arckoponya euryprosop, euryen, orbita hypsikonch, orr-régió mesorrhin.

Anatómiai variáció: sutura metopica, ossa Wormiana, torus palatinus, os incae 1/3, kettős processus mastoideus.

Morfológiai jellegek: fossa canina kitöltött (moid jelleg), apertura piriformis anthropin, homlok mérsékelten hátrafutó.

Termet: 168 cm.

Taxon: europid (crA).

2. Szatymaz-Jánoszállás, Gróf Árpád földje (SzJG)

A területről 1934-ben mintegy 30 sír került elő, amelyek közül négy sírban zsugorított váz feküdt. A sírok közül 11 melléklet nélküli volt, míg 14 sír 10. századi leleteket tartalmazott (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKI 1962, Nr. 954).

Embantani vizsgálat tárgyát 9 koponya képezte, 6 férfi, 3 nő. A 28. sírszámú kivételével (juvenis) általában a férfiak a maturus korcsoporthoz tartoznak, a két felnőtt nő adultus, illetve maturus korcsoportú (2. táblázat).

A koponyák megtartottsága nagyon jó, így a metrikus, morfológia jellegek felvételére és néhány paraméter kiszámítására alkalmasnak bizonyultak

(18–19. táblázat). Az átlagméretek alapján a férfiak agykoponyája közepesen hosszú, szélessége nagy, magassága inkább közepes, alaphosszúsága viszont kicsi. A homlok régió szélessége nagy. Az arckoponyájuk szélessége nagy, illetve közepes, az arcmagasság szintén közepes. A szemüreg szélessége kicsi, magassága közepes, az orr-régió szintén, a szájjad közepes. A mandibula nagy méretekkel jellemezhető, a corpus magassága közepes, a ramusok magassága nagy, szélessége közepes. Jelzők szerint 4 egyén agykoponyája brachykran, egy mesokran és egy dolichokran, a koponya magassága közepes, illetve magas, a homlok régió főleg eurymetop (metrio- és stenometop), az arckoponya szélessége 2 esetben euryprosop, míg egynél mesoprosop és egynél leptoprosop, a középarc szélessége mesen (4 eset), lepten és hyperlepten 1-1 egyén. Az orbita általában hypsikonch (csak egynél chamaekonch), az orr-régió főleg mesorrhin (4), és kettőnél leptorrhin, a palatum durum brachystaphylin és mesostaphylin.

Taxonómiai vizsgálat alapján egy koponya europo-mongolid (turanid, 2. sír), két koponya mongolid (szajáni-x, 15. sír, belső-ázsiai-x, 28. sír), egy pamiri (14. sír), egy mediterrán (29. sír), négy pedig cromagnoid jellegeket mutat (crA, 16. és 25. sír, crB, 5. és 20. sír).

Taxonómiai és egyéb morfológiai jellegzetességek a következők.

2. sír: férfi, adultus (35–39), taxonómiai-
lag europo-mongolid — turanid-x (LIPTÁK 1980, 276–278) — (1. kép), mongolid jellegei a következők: fossa canina kitöltött, fossa prenasalis, kifejezett alveolaris prognathia (maxilla és mandibula), condylus occipitalis felszíne lapos, körte-alakú foramen magnum, továbbá az M3 congenitalis hiánya maxillában, mandibulában (bár ez a jellegzetesség az europidoknál is előfordul, azonban a mongolidoknál gyakoribb).

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Fejlődési rendellenesség: persistáló DM1.

14. sír: férfi, maturus (50–59), brachykran koponyája nagyon hosszú arccal párosul (pamiri-x), feltűnő, hogy az orbita magassága nagyobb, mint a szélessége.

Anatómiai variáció: os epiptericum baloldalon, ossa Wormiana, os asterion (mindkét oldalon). Mandibula corpusán anterior buccalis depresszió mindkét oldalon.

¹² Továbbá Szabó Ágnes: *Trepanált koponyájú egyének temetkezései a 10–11. századi Kárpát-medencéből. Adattár és régészeti szempontú elemzés.* Szakdolgozat kézirat. Szeged 2013.

Morfológiai jelleg: fossa prenasalis, fossa canina közepesen mély (morfológiai jellegek alapján az 5. sír női koponyájához hasonló).

16. sír: férfi, maturus (40–59), cromagnoid jellegeket (crA-x) mutató koponyája enyhe moid jellegeket is mutat (fossa prenasalis, sekély/kitöltött fossa prenasalis, torus mandibularis).

Anatómiai variáció: os epiptericum, os apicis, ossa Wormiana, torus palatinus, torus mandibularis.

Morfológiai jelleg: kifejezett előlharapás (ferde kopás) (ld. 25. sír).

Patológia: mandibula molarisainál mindkét oldalon abscessus (cisza) nyomai.

20. sír: férfi, maturus (45–55), brachykran agykoponya cromagnoid (crB-x) jellegekkel (orrcsontok nagyon kiállóak).

Anatómiai variáció: os apicis.

Morfológiai jelleg: apertura piriformis anthropin, occipitalis régió curvoccipital, fossa canina sekély, életben történt fog elvesztés miatt a mandibula alveolusai erős atrofizációt mutatnak.

25. sír: férfi, senium (60-x), mesokran koponya cromagnoid jellegű (crA-x) (orbita kifejezetten téglalap alakú).

Morfológiai jelleg: kitöltött fossa canina (moid jelleg), kifejezett előlharapás (ferde kopás) (ld. 16. sír), mindkét oldalon a pterion tájék erősen bemélyedt; occipitalis régió curvoccipital, apertura piriformis anthropin.

29. sír: férfi, maturus (40–59), hosszú agykoponyája (dolichokran) hosszú közép-arcú párosul (mediterrán-x+cromagnoid – gonion-táj kiálló).

Anatómiai variáció: os epiptericum a baloldalon.

Morfológiai jelleg: mérsékelt lambdatáji lapultság, fossa canina közepesen mély, apertura piriformis anthropin.

5. sír: nő, maturus (50–59), koponyája rövid, szélessége, magassága közepes, a homlok-régió széles, az arckoponya szélessége igen kicsi, illetve közepes, magassága kicsi, orbita kicsi, illetve közepes, nasalis régió közepes, palatum durum kicsi, mandibula szélessége közepes, illetve kicsi, a ramus magassága szintén közepes, szélessége kicsi. A jelzők alapján a koponya mesokran, hypsikran, a homlok-régió eurymetop, az arc mesen, az orbita hypsikonch, a nasalis régió chamaerrhin.

Taxon: crB-x (kiálló gonion-táj).

Anatómiai variáció: os apicis, ossa Wormiana, torus palatinus.

Morfológiai jelleg: occipitalis régió curvoccipital, apertura piriformis anthropin, fossa canina sekély, mandibula corpusán anterior buccalis depresszió (ld. 14. sír), pterion tájék mindkét oldalon bemélyedt (ld. 25. sír).

Hemangioma vagy inkomplett trepanáció nyoma a koponyatető jobb oldalán, a sutura sagittalis és a sutura lambdoidea szöglet területén, nagysága borsónyi, felszíne egyenetlen.

15. sír: nő, adultus (30–39), a koponya patológiás jellegeket tükröz, a méretek alapján enyhén hydrocephal (8. méret: 163; 17. méret: 142; 45. méret: 142).

Anatómiai variáció: os epiptericum a baloldalon, os apicis, ossa Wormiana (enyhe bathrocephaliával), mandibula corpusán anterior buccalis depresszió.

Fejlődési rendellenesség: 18 congenitalisan hiányzik; 46: tuberculum az occlusalis felszínen (MAYHALL 1979, 202).

Taxon: mongolid (szajáni¹³-x).

28. sír: nő, juvenis (20–22), a koponya brachymorph tendenciát mutat hypsikran agykoponyával, leptoprosop, lepten arccal. Orbita hypsikonch, nasalis régió mesorrhin, palatum durum brachystaphylin.

Anatómiai variáció: processus frontalis ossis temporalis jobb oldalon, os apicis, ossa Wormiana.

Morfológiai jellegek: occipitalis régió curvoccipital, fossa prenasalis, fossa canina kitöltött, lapátalakú I2, alveolaris prognathia mérsékelt.

Taxon: mongolid (belső-ázsiai¹⁴-x) (2. kép).

3. Szeged-Kiskundorozsma-Subasa (SzKS)

Az M5 autópálya nyomvonalán a 26/78. számú lelőhely feltárásán egy körárkos-halmos szarmata temető mellett hét (129., 131., 143., 167., 229., 290., 300.) honfoglalás kori temetkezés is előkerült (BENDE–LÖRINCZY–TÜRK 2013, 30). A lelőhely ásatása 2004-ben folytatódott, ahol egy újabb, 10. századi lovas (216.) sír került elő (MÉSZÁROS–PALUCH–SZALONTAI 2005, 286). A temetkezésből négy egyén (143., 229./3., 290., 300. sír) életkorának és nemének, a koponyák (143. és 300. sír) és a

¹³ A szajáni vagy széles arcú mongolid típusra jellemző a mérsékelt rövidfejűség, alacsony agykoponya, széles, alacsony arckoponya (LIPTÁK 1980, 272).

¹⁴ A belső-ázsiai mongolid típusra jellemző a rövidfejűség, a nagy abszolút méretek, igen magas és egyúttal keskeny arc (néhány esetben hyperleptoprosopia) a jellemző (LIPTÁK 1980, 273).

vázcsontok (229/3., 290., 300. sír) metrikus adatait, a patológiás elváltozásokat (143., 229/3., 290. sír) Paja László adta közre, és jellemezte a csontvázakat 2003-ben megjelent munkájában a régió szarmata csontvázaival együtt (PAJA 2003).

A férfiák száma öt, a nők három, ezek közül azonban — a csontok megtartottságát figyelembe véve — csak öt egyén metrikus/morfológiai adatai jelentősek. Bozsi Katalin 2003-ban közétett munkája nyomán (BOZSIK 2003, 99) Paja László fentiekben említett tanulmányában a 229/3. számmal jelzett egyén a 229/a., a régészeti feldolgozásban 229. sír (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2013, 32). Az elhalálzási életkorokat/csoportokat, nemeket — Paja László említett tanulmánya valamint további vizsgálatok alapján — a 3. táblázat mutatja.

Ha a metrikus, morfológiai jellegeket, anatómiai variációkat, fejlődési rendellenességeket megnézzük, kitűnik, hogy az öt egyén eléggé homogén képet ad, kivételt képez a 300. sírszámú nő. Taxonómiailag europid jellegűek (meghatározhatatlan brachykran = 143., 290. sír), pamiri = 216. sír., gracilis mediterrán = 300. sír). A 143., 290., 216. sírszámúak összekapcsolhatók, de ehhez a körhöz tarthat az azonos fejlődési rendellenesség alapján a 229. sír egyéne is.

A férfiák termete (két egyén) 170–165 cm, a 300. sírszámú nőé 160 cm.

A fejlődési rendellenességeken kívül jelentős a 290. és a 300. sírszámúaknál az osteoarthritis (OA), a 290-nél a diffúz idiopathicus skeletal hyperostosis (DISH),¹⁵ a 143.-nál L5 ivszakadása (spondylolysis), valamint a 216. sírszámúnál a clavícula törése.

Metrikus/morfológiai vizsgálatra alkalmas öt csontváz részletes jellemzése a következő.

143. sír.: férfi, matus, koponya (arckoponya, mandibula nélkül) és nagyon hiányos vázcsontok.

Az agykoponya közepes hosszúságú, szélessége, magassága és a homlok szélessége igen nagy, arckoponya igen széles, illetve közepes, magassága nagy, orbita közepes, orr-régió szélessége kicsi, magassága igen nagy, palatum durum közepes, jelzők szerint az agykoponya brachykran, hypsikran/metriokran, a homlok metriometop, az arckoponya és az orbita mesen és mesokonch, az orr-régió hyperleptorrhin, a palatum durum mesostaphylin.

Fejlődési rendellenesség: unilateralis spondylolysis (L5).

216. sír.: férfi, matus (40–59), jó megtartású koponya és vázcsontok. Obliteráció III, facies

symphysialis III, fogabrázió közepes. Az agykoponya hosszúsága, magassága kicsi, szélessége közepes, illetve nagy, az arckoponya szélessége szintén nagy, magassága közepes, szemüreg szélessége kicsi, magassága közepes, az orr-régió közepes szélességű és magasságú, a szájpad közepes/nagy, a mandibula condylus szélessége nagy, angulusoknál kicsi, a corpus magassága nagy, a ramusé közepes, szélessége kicsi. Jelzők alapján az agykoponya brachykran, magassága orthokran/tapeinokran, a homlok eurymetop, az arckoponya mesoprosop/mesen, az orbita, a nasalis régió mesokonch, mesorrhin, a palatum durum brachystaphylin.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Morfológiai jellegek: occipitalis régió curvoccipital (lekerekített), apertura piriformis anthropin, fossa canina közepesen mély, alveolaris prognathia nincs, homlok egyenes lefutású.

Termet: 165 cm.

Taxon: europid (pamiri-x).

Fejlődési rendellenesség: jobb maxillaris fogívben 4. molaris (csapfog).

Patológia: bal clavícula ferde törése (gyógyult)

229. sír.: nő, matus, hiányos koponya és közepes megtartású vázcsontok.

Fejlődési rendellenesség: spina bifida (L5), részleges sacralisatio (+L5).

Patológiás jellegek: degeneratív spondylitis a lumbalis régióban.

290. sír.: férfi, matus (40–59), közepes/hiányos megtartású koponya (mandibula nélkül) és nagyon hiányos vázcsontok. Obliteráció III-IV, fogabrázió kifejezett. A koponya posztmortálisan kissé plagiocephal az occipitalis területen.

Az agykoponya alaphosszúsága és magassága igen nagy, a homlok szélessége nagy, az orrüreg szélessége kicsi, magassága igen nagy, jelzője alapján igen keskeny.

Anatómiai variáció: os apicis, ossa Wormiana.

Morfológiai jellegek: apertura piriformis anthropin, fossa canina közepesen mély, alveolaris prognathia nincs, homlok mérsékelt hátradülő.

Termet: 172 cm (egy méret alapján).

Taxon: europid (brachymorph jellegű).

Fejlődési rendellenesség: spina bifida (L5) és részleges sacralisatio (L5).

Patológiás elváltozás: degeneratív spondylitis a thoracalisokon, osteoarthritis, tibiákon, fibulákon periostitis, két thoracalis csigolyán jobb oldali elül-

¹⁵ Feltételezhetően korai stádiumú DISH.

só szalag ossificatioja (DISH?), az os frontale területén osteoma.

Egyéb: fizikai megterhelés eredményeként entesopathias jellegegyüttesek.

300. sír: nő, matusus (40–59), jó/közepes koponya és vázcsontok, obliteráció II, facies symphysialis IV, fogabrázió közepes/erős. Az agykoponya hosszúsága nagy, szélessége kicsi, a homlok közepesen széles, az arckoponya szintén közepesen széles, de magas, orbita közepes, orr-régió szélessége, magassága közepes, mandibula condylus szélessége nagy, gonionnál kicsi, a corpus és a ramus magassága közepes, szélessége kicsi. Jelzők alapján a koponya dolichokran, a homlok eurymetop, az orbita hypsikonch, az orr-régió közepes.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Morfológiai jelleg: occipitalis régió curvoccipital (lekerekített), apertura piriformis anthropin, fossa canina közepesen mély, alveolaris prognathia nincs, homlok egyenes lefutású.

Termet: 160 cm.

Taxon: europid (gracilis mediterrán-x).

Patológiás elváltozás: több ízületre kiterjedő osteoarthritis.

4. Szatymaz-Jánosszállás-Katona part (SzJK)

A lelőhelyen Bálint Csanád 1970-ben 6 honfoglalás kori sírt tárt fel (BÁLINT 1991, 110. sz), azonban csak 5 sír anyaga állt rendelkezésünkre¹⁶ (4. táblázat).

2. sír: nő, juvenis (15–22), (diaphysisek nem teljesen fuzionáltak), koponya (csak mandibula) és jó megtartású vázcsontok. A mandibula széles, corpora közepes, ramusok magasak és közepesen szélesek.

3. sír: férfi, adultus (30–39), koponya maradványok és jó megtartású váz, fogabrázió enyhe, angulus mandibulae mintázata kifejezett (gonion-táj kiálló), cromagnoid jelleg.

Termet: 172 cm.

4. sír: nő, adultus (23–39), koponya maradványok (mandibula is), jó megtartású vázcsontok. A mandibula széles, illetve közepes, corpus magassága közepes, ramus mandibulae igen nagy, szélessége nagy.

Morfológiai jelleg: nyakszirt curvoccipital, koponya gracilis.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Termet: 155 cm.

Taxon: europid (brachymorph csoport).

Patológia: lumbalisokon Schmorl benyomat, enyhe degeneratív spondylitis.

5. sír: nő, senium (60-x), mandibula bal oldala, közepes megtartású váz, facies symphysialis V, fogabrázió erőteljes.

Termet: 156 cm.

Patológia: sacralisatio (L5).

6. sír: férfi, adultus (23–39), koponya és vázcsontok maradványai. Gonion-táj kiálló, cromagnoid jelleg.

A sírszámok szerinti leírás alapján valamennyire mérhető és megfelelő morfológiai jellegzetességgel ellátott koponya europid. A férfiak cromagnoid jellegeket mutatnak (3. és 6. sír), egy nő (4. sír) brachymorph jellegű. Két nő (5. és 6. sír) termete 155–156 cm.

5. Röske-Nagyszéksós 685. (RNSz)

Trogmayer Ottó leletmentő ásátásán három emberi koponya került a felszínre (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2002, 355). Leírásukat az alábbiakban foglaljuk össze.

1. sír: nő (-1.45), adultus (23–39), koponya (mandibulával), obliteráció II, fogabrázió gyenge, az agykoponya dolichokran, akrokran, a homlok metriokran, az arckoponya leptoprosop, lepten, a szemüreg hypsikonch, a nasalis régió mesorrhin, palatum durum mesostaphylin.

Anatómiai variáció: torus palatinus.

Morfológiai jelleg: lambdatáji lapultság kifejezett, apertura piriformis anthropin, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia mérsékelt, homlok egyenes lefutású.

Fejlődési rendellenesség: jobb felső PM2-nél perzisztáló tejfog (alveolusa alapján).

Taxon: meghatározhatatlan europid (feltehetőleg a hosszú, keskeny koponya miatt valamelyik mediterrán típus) +moid jelleg (fossa canina kitöltött, szápad félköríves, továbbá a mandibula formája).

2. sír: nő (-1.45), matusus (50–59), koponya (mandibulával), obliteráció V, fogabrázió közepes, az agykoponya brachykran, hypsikran, a homlok stenometop, az arckoponya hyperleptoprosop, lepten, a szemüreg mesokonch, az orr-régió chamaerrhin, palatum durum mesostaphylin.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Morfológiai jelleg: nyakszirt curvoccipital, apertura piriformis anthropin, fossa canina közepes.

¹⁶ Feltehetően a többi csontváz az idők folyamán elveszett.

sen mély, alveolaris prognathia nincs, homlok egyenes lefutású.

Taxon: europid (pamiri-x).

3. sír: nő (-1.45), maturus (45–50), koponya (mandibulával), obliteráció IV, fogabrázió közepes, az agykoponya brachykran, orthokran, a homok stenometop, az arckoponya mesoprosop, mesen, a szemüreg mesokonch, a nasalis régió mesorrhin, palatum durum mesostaphylin.

Anatómiai variáció: torus mandibularis.

Morfológiai jelek: nyakszirt curvoccipital, sulcus prenasalis, fossa canina mély, alveolaris prognathia mérsékelt, homlok dőlése egyenes.

Taxon: europid (pamiri-x+moid jellegek = sulcus prenasalis, torus mandibularis).

Fejlődési rendellenesség: palatum durumon a két incisivus között kisméretű hasadék (3–4 mm).

Patológia: alsó incisivusokon, caninusokon linearis zománchypoplasia (3x).

A három nő közül a 2. és a 3. sírszámú közötti hasonlóság alapja a taxonómiai meghatározás eredménye (brachykranok–pamiri-x).

Az 1. és a 3. sírszámúnál némi mongoloid (moid) jelleggel is számolhatunk (kitöltött fossa canina, félköríves szájpad, mandibula formája, sulcus prenasalis, torus mandibularis).

6. Röszeke-Ladányi-dűlő (RL)

Trogmayer Ottó ásatásának eredményeként két honfoglalás kori egyén csontvázanyaga került a napvilágra (KOVÁCS 1996, 51–52, 65).

1. sír: férfi (+1.5), maturus (40–50), töredékes koponya és jó megtartású vázcsontok. Obliteratio IV, facies symphysialis V, endocranialisan zárt suturák, ectocranialisan a sutura sagittalis. Fogabrázió enyhe/közepes (ellentmondás az obliteratio és a suturák záródása között).

Termet: 173 cm.

Anatómiai variáció: torus palatinus.

Taxon: europid (meghatározhatatlan típus).

Patológia: spondylodiscitis (L5), degeneratív spondylitis a lumbalisokon (enyhe fokozat), Schmorl-féle benyomatok, bal clavicula corpusán gyógyult törés.

2. sír: nő (-2), senium (60-x), jó megtartású koponya (mandibulával), töredékes vázcsontok, fogabrázió kifejezett, az agykoponya mesokran.

Morfológiai jelek: nyakszirt curvoccipital, apertura piriformis anthropin, fossa canina sekély, alveolaris prognathia kifejezett, homlok egyenes, sulcus preauricularis nagyon mély és hosszú.

Taxon: europid (gracilis mediterrán-x).

Patológia: osteoma a bal os parietale középső részén, kb. 1.5×1, degeneratív spondylitis a lumbalisokon (enyhe/közepes fokozatú).

7. Szatymaz-Jánosszállás (SzJ)

Nagy Erzsébet 1980-ban két sírt tárt fel (KÜRTI 1994, 29. sz.), mindkettő embertani anyaga hiányos, koponyák nincsenek.

1. sír: férfi (+2), maturus (40–50), jó megtartású vázcsontok, facies symphysialis III/IV.

Termet: 175 cm.

Fejlődési rendellenesség: sacralisatio (+os coccygis).

Patológias elváltozások: jobb fibula a proximalis epiphysishez közeli területen görbült, feltehetőleg fiatalkori törés nyomaként, Schmorl-féle csomók benyomata és degeneratív spondylitis a thoracalisokon.

Egyéb: kifejezett entesopathia a humerusokon.

2. sír: nő, senium (60-x), jó megtartású vázcsontok, facies symphysialis V, sulcus preauricularis kifejezett és mély.

Termet: 159 cm.

Patológia: degeneratív spondylitis következtében két lumbalis csigolya teljes összezsugorodása.

8. Bordány-Meződűlő (BM)

1972-ben Kürti Béla leletmentése során késő szarmata sírok, illetve egy honfoglalás kori sír került napvilágra (KÜRTI 1994, 163). A honfoglalás kori sír embertani anyaga nagyon hiányos, mindössze egy női koponyatető, feltehetőleg maturus életkorcsoportú (50–59). Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

9. Szege-d-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő (SzKV)

Nevezett lelőhelyről egy 10. századi sírból csontváz maradványa került elő (BÁLINT 1963). A csontváz leírása az alábbi.

Férfi, +1.7, maturus (45–50), koponya (mandibulával), obliteráció III, facies symphysialis IV, a homlok területe, a glabella és az arcus superciliaris kissé feminin, azonban a protuberantia occipitalis externa és a squama occipitalis kifejezetten masculin. A koponya kítúnik nagy abszolút méreteivel.

Az agykoponya közepes hosszúságú, igen széles és közepesen magas, a homlok közepes szélességű, az arckoponya szintén közepes szélességű, azonban nagyon magas, az orbita magassága igen nagy a szélességéhez viszonyítva, a nasalis régió keskeny és igen nagy, a palatum durum szélessége közepes,

hosszúsága igen kicsi. A mandibula gonion szélessége, a corpus, ramus magassága és szélessége közepes. Jelzők alapján az agykoponya mesokran, orthokran, a homlok metriometop, az arckoponya hyperleptoprosop, hyperlepten, az orbita extra méretű hypsikonch, a nasalis regio leptorrhin, a palatum durum leptostaphilin.

Anatómiai variáció: ossa Wormiana.

Morfológiai jellegek: lambda-táj lapult, orrcsont (orrgyök-orrhát) lapos, fossa canina kitöltött, alveolaris prognathia kifejezett (maxilla-mandibula), mandibulán a linea obliqua folytatásában kiemelkedés, az orbita nagy és frontalis irányban elliptikus.

Termet: 176 cm.

Taxon: mongolid (belső-ázsiai¹⁷-x) (3. kép).

Patológiás elváltozások: osteoarthritis az articulatio cubitiben (bal radius, ulna proximalis, humerus distalis epiphysisein kifejezett degeneratív elváltozás).

10. Zsombó-Ménészjárás-dűlő (BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2002, 315) (ZsM)

Férfi, senium (60-x), jó megtartású, azonban hiányos koponyája és vázcsontjai.

Metrikus értékek alapján az agykoponya dolichokran és chamaekran, homlok, orbita közepes.

Termet: 162 cm (két méret alapján).

Robosztus, archeomorph koponya (kifejezett linea nuchae superior, hajlott homlok, erős glabella és arcus superciliaris).

Inkomplett (jelképes) trepnáció a jobb falcsonton, kör-alakú, kb. 1–1,5 cm átmérőjű, 2 cm-rel a sutura coronalistól és 3 cm-rel a sutura sagittalistól. A beavatkozás „kaparásos” jellegű, közepén érbevágódások nyomai, a felszín érdes, széle elmosódott. (A beavatkozást az egyén korábbi életében végezték.)

Taxon: europa-mongolid (europid jelleg: orrhát kiálló, mongolid jellegek: linea temporalis beszűkülő, os zygomaticum frontalis helyzetű, lapát-alakú metszők, condylus occipitalis lapos, basis ossis occipitalison mély, haránt irányú barázdák, canalis infraorbitalis mély és lefelé húzódik a maxillán egy barázdával).

11. Zsombó-Bába-dűlő (LÖRINCZY-SZALONTAI 1993, 296–297) (ZsB)

Férfi, matusus (50–59), koponya és vázcsontok. (A koponyából az arci terület és a mandibula egy része hiányzik, a vázcsontok nagyon töredékesek.)

A koponyának egy-két jellege nőies (tuber parietale, glabella, arcus superciliaris), azonban a többi (processus mastoideus, protuberantia occipitalis externa, linea nuchae, a mandibula) és a medence legfontosabb nemiség meghatározója egyértelműen férfi nemre utal.

Az ecto-, főleg az endocranialis varratelcsontosodás, a fogak kopása idősebb felnőtt életkorra utal, azonban a femur trajectorialis rendszere a matusus korcsoport középső életszakaszára utal. Mindezek alapján elhalálozási életkorát 50–59-re tehetjük.

Metrikus elemzésre csupán az agykoponya és a két humerus alkalmas. A koponya a hosszúság-szélességi jelző alapján erősen brachyokran.

Termete: 169 cm (két méret alapján).

Anatómia variációk nagy részét a koponya hiányossága miatt nem lehetett megállapítani, azonban a mandibula belső felszínén jelentkező torus mandibularis figyelemre méltó (moid jelleg).

Morfológia jellegek alapján a koponya norma lateralisban erősen curvoccipital, homloka felfelé ívelő.

Az atlasz foramen transversarium a normálistól kissé nagyobb és lateralitást mutat (bal oldali nagyobb).

Az arckoponya hiánya miatt a taxonómiai elemzéstől el kellett tekinteni.

A patológiai elváltozások jelentéktelenek, csupán degeneratív spondylitis figyelhető meg a lumbalis csigolyákon, sacrumon (enyhe-közepes fokozat).

Erős munkavégzésre utal a humerus tuberositas deltoidea területének fokozottabb kiemelkedése.

12. Bordány-Belterület, Kossuth u. (BB)

A község belterületén szülő alá forgatás közben egy rozettás lószerszámmal eltemetett, 55–60 éves nő sírját bolygatták meg (DIENES 1956, 36–37). A koponyából csak töredékek kerültek be az SZTE Embentani Tanszékére, melyek a vizsgálat tárgyát képezték. A lambdavarratban varratcsontok figyelhetők meg.

13. Szeged-Öthalom, 1950. évi ásatás (SzÖ 1950)

Szeged-Öthalom területén, egy katonai laktanya építése közben Bálint Alajos 13 sírt tárt fel 1950-ben (BÁLINT 1968).¹⁸ Embentani vizsgálatra 10 egyén csontváza volt alkalmas. Elhalálozási életkorok alapján valamennyi felnőtt, a nemek megoszlása szerint a férfiak száma 2, a nőké 8.

¹⁷ A belső-ázsiai (észak-mongolid) típus leírása korábban LIPTÁK 1980, 273, 275.

4. sír: férfi, adultus (35–40), ép koponya, kissé hiányos váz. Az agykoponya hosszúsága, magassága közepes, szélessége nagy, arckoponya nagyon széles, illetve közepes, magassága nagy. A szemüreg szélessége nagy, de a magassága kicsi, orrüregnél a szélesség kicsi (keskeny) és a magasság nagy. A kemény szájpad hosszúsága nagy, szélessége közepes. Az állkapocs változó értékeket ad. Jelzők alapján az agykoponya brachykran (rövid), hypsikran (magas), illetve metriokran (közepes), homlok-régió metriometop (közepes), a szemüreg mesokonch (közepes).

Termet: 161, 7 cm.

Taxon: pamiri.

9. sír: férfi, adultus (35–40), hiányos koponya és vázcsontok. Az agykoponya rövid hosszúságú, szélessége viszont nagy, magassága közepes. Homloka nagy, állkapocs rövid, illetve közepes, az ág magassága nagy. Jelzők szerint az agykoponya mesokran (közepes), hypsikran-akrokran (magas), a homlok eurymetop (széles), a szemüreg hypsikonch (nagy).

Termet: 171, 3 cm.

A 8 nő csontvázának megtartottságát és életkori megoszlása az alábbiak.

1. sír: adultus (35–40), ép koponya és vázcsontok.

2. sír: adultus (20–30), hiányos koponya és vázcsontok.

3. sír: juvenis (18–22), hiányos koponya és vázcsontok.

5. sír: juvenis (16–20), ép koponya (post mortem plagiocephal), hiányos vázcsontok.

6. sír: juvenis (18–22), ép koponya, mandibula és a vázcsontok hiányoznak.

7. sír: adultus (25–30), ép koponya, hiányos és töredékes váz.

8. sír: maturus (40–50), hiányos koponya és vázcsontok.

13. sír: senium (60–70), ép agykoponya és mandibula, hiányos arckoponya, vázcsontok hiányoznak.

A koponya abszolút méreteinek középértéke alapján a női koponyák általában közepes értéket mutatnak (agykoponya hosszúsága, szélessége, magassága, a homlok, az arckoponya szélessége, magassága, a szemüreg szélessége, az orr-régió szélessége, magassága, a szájpad szélessége, hosszúsága, az állkapocs szinte valamennyi mérete).

Ezekről eltérően a középarc szélessége, a szemüreg magassága kicsi, az állkapocs corpusának magassága viszont nagy.

Indexek alapján az agykoponya brachykran (rövid), hypsikran (magas), illetve metriokran (közepes), a homlok metriometop (közepes), az arckoponya metrioprosop, mesen, a szemüreg mesokonch, az orr-régió mesorrhin (közepes), a kemény szájpad brachystaphylin (széles).

Termetük átlagban 155, 3 cm (négy eset).

Három esetben lehetett a taxonómiai hovatartozást megállapítani: europid = 1., 4. sír pamiri, 7. sír mediterrán.

14. *Szatymaz-Összeszék* (KÜRTI 1994, 163) (SzÖsz) Az 1930-as években ismeretlen körülmények között került elő egy női lovassír öntött bronz rozettás lószerszámdíszekkel és ezüst szügyelődíszsel.

Nő, juvenis, 20–22 év, koponyatöredék és jó megtartású váz.

Megjelent tanulmányok (rövid jellemzés)

1. Szege-d-Kiskundorozsma-Hosszúhát (SzKH)

Nevezett lelőhely honfoglalás kori csontanyagának (10 egyén) részletes feldolgozásából (MARCSIK 2011) a következőket emelhetjük ki.

A csontvázleletek megtartása jó, illetve közepesnek ítéltető, míg két esetben nagyon hiányos, töredékes. A nemek és az életkorcsoportok megoszlása a kis esetszám miatt meglehetősen aránytalan. A már megjelent publikáció és az alábbi táblázat adatai alapján a széria öt férfi, két nő és három gyermek csontvázát tartalmazta. A férfiak valamennyien a maturus életkorcsoportba tartoznak, a két nő közül az egyik fiatalabb felnőtt (adultus), míg a másik idősebb (senium). Két gyermek kisebb életkorú (3–4 év), míg a harmadik 8–10 éves (*5. táblázat*).

A taxonómiai meghatározás és az öröklődő anatómiai variációk (minor fejlődési rendellenességek) előfordulását vesszük figyelembe, két nagyobb csoport körvonalazódik. Az egyik csoport europo-mongolid jellegzetességet mutat (500., 595., 600. sír), de ehhez a körhöz tartozhat a 650., 715. és a 720. sírszámú is. A másik csoportba az europid jellegek dominálnak (pamiri, pamiri-x), ahová két egyén (594., 596. sírszámú) kapcsolható.¹⁹

¹⁸ A csontvázanyag (TTM Embertani Tára) megtartási állapotát, a metrikus adatok felvételét és a taxonok megállapítását Fóthi Erzsébet végezte el, ezen adatok átadásáért köszönetünket fejezzük ki.

Patológiás elváltozások közül jelentős az 594. sírszámú könyökízületében arthritis okozta csontelváltozás.

2. Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom (SzKHh)

Egy sír embertani anyaga került feltáráásra, közlése korábban megtörtént (MARCSIK–BERECZKI 2002), rövid összefoglalása a következő.

100. sír: férfi, sex. jelző: +1.4, senium (60–70), töredékes koponya és postcranialis vázcsontok, (endo- és ectocranialis varratelcsontosodás IV-V, facies symphysialis V., pajzsporc elcsontosodása teljes). A koponya széles, alacsony, a szemüreg közepes, a mandibula széles, corpus magassága közepes, ramus alacsony. A koponya brchymorph tendenciát mutat, alveolaris prognathia kifejezett, fossa canina sekély, orrcsontok kiállóak.

Vázcsontok mindegyikén entesopathia (ligamentum/izom megerőltetése következtében fellépő ossificatio) — főleg a felső végtagra vonatkozóan — figyelhető meg. A koponyán feltűnő a senilis osteoporosis nyoma, a sutura squamalis egy részének elcsontosodása, valamint a jobb os parietalén az inkomplett trepanáció.

Taxon: europid jellegű (közelebről meghatározhatatlan).²⁰

A mtDNS vizsgálat eredményeként (CSÖSZ–MENDE 2011) a 100. sírszámú a C haplocsoportot definiálja, ami Északkelet-Ázsiában a legelterjedtebb.²¹

3. Szeged-Öthalom, 1879 (SzÖ 1879)

A területen 1879-ben történt ásatás nyomán Varázséji Gusztáv 11 koponya közül 4 koponyát a „pogány magyar” korból származtatott (38., 39., 40.,

41. sír). A négy koponya leírását Lenhossék József publikálta 1882-ben.²² Főbb megállapításai a következők.

38. sír: férfi, 30–35 éves, töredékes koponya.

39. sír: férfi, 35 év körüli, jó megtartású, igen nagy koponya. A koponya kifejezett brachykran (indexe 82.1, hosszúság-magassági index: 73.7, szemüreg szélesség-magassági indexe: 89.2); lambda varratban Worm-féle csontok, mandibula magas-széles.

40. sír: férfi, 40–45 éves, mesokran (indexe: 77.7, hosszúság-magassági index: 76.6, szemüreg szélesség-magassági index: 84.1, orrindex: 48,2, kemény szájpad indexe: 75), lambdavarratban varratcsontok, a koponya prognath, arcus superciliaris erősen fejlett.

41. sír: férfi, 40–45 éves, töredékes koponya, mesokran (indexe 75.8).

A fentiekben leírt koponyák közül a Természettudományi Múzeum Embertani tárában őrzött anyagból két koponya vizsgálatát Fóthi Erzsébet végezte el.²³ Leírása és a metrikus adatok (illetve azokból utólag számított indexek) alapján jellemzésük a következő.

39. sír: férfi, maturus (40–50), ép agykoponya és mandibula, hiányos arckoponya (vázcsontok nincsenek). Az agykoponya brachykran (81,76), hypsikran (76,24) és metriokran (93,24), a homlok metriometop (93,24), a szemüreg mesokonch (81,39). Arckoponyára vonatkozóan egy abszolút méret áll rendelkezésre (45.), miszerint az arckoponya szélessége nagy.

40. sír: ép agykoponya, mandibula hiányzik, arckoponya hiányos, vázcsontok nincsenek. Az agykoponya mesokran (75,80), hypsikran (77,64) és akrokran (101,53), a homlok eurymetop (70,76), a szemüreg hypsikonch (97,5). Az arckoponya magassága közepes (48. méret=72).

¹⁹ Csösz Aranka és Mende Balázs archeogenetikai vizsgálata alapján (CSÖSZ–MENDE 2011) a temető népességét alkotó 10 váz egyetlen kivételtől eltekintve (600. sír) a klasszikus európai markereket képviseli. A széria anyagában az europo-mongolid taxonómiai jellegzetességek nem állnak ellentétben a mitokondriális DNS vizsgálatával nyert megállapításokkal. A koponya morfológiai jellegzetességét kialakító genetikai információ a nukleáris genomban kódolt, több gén, géncsoport által befolyásolva, tehát a testi jelleg kialakításában a szerzők által vizsgált mtDNS-ben kódolt genetikai információnak nincs szerepe.

²⁰ Marcsik Antónia tanulmányában utalt a 100. sír anyagára: „feltehetően europid jellegű, bár a fossa canina sekély” (MARCSIK 2011, 496).

²¹ A Kiskundorozsma-Hosszúhát leleteivel kapcsolatban már említettük, hogy a taxonómiai és a mtDNS meghatározás eredménye (CSÖSZ–MENDE 2011, 507) nincs ellentmondásban.

²² LENHOSSÉK 1882, 30–32, 40–42. A tanulmány további részében szerepelnek az egyéni méretek is, azonban ezek nem a Martin szerinti méretek.

²³ Fóthi Erzsébetnek az adatok átadásáért köszönetünket fejezzük ki.

Beszámoló jelentés

1. Algyő, Távvezeték-indító állomás²⁴ (AT)

Paja László — a fent nevezett területen feltárt honfoglalás kori vázmaradvány — vizsgálata során az alábbi megállapításra jutott.

53. sír: nő, adultus (35–39 éves). A koponyatetőn kör alakú elváltozás figyelhető meg (2.5 cm átmérőjű, mélysége 1–2 mm). A csontseb belső felcsínén egyenetlen, ebből a mediális peremhez közel csontgömb emelkedik. Az elváltozást jelképes trepanációként értékelte, a gyógyulás teljes, a beavatkozást az egyén túlélte. További patológiás elváltozás a lumbalis régió degeneratív spondylitise, a L2 spondylolysis és a poroticus típusú cribra orbitalia.

Testmagassága 151.5 cm.

Kis sírszámú temető. Rövid összefoglalás

1. Szeged-Öthalom, V. homokbánya (SzÖ)

Szeged-Öthalom területén Paluch Tibor ásatásán 2009-ben többek között kilenc sír került elő, amelyből egy a preszkíta időszakból, a többi a honfoglalás korából származik. Ezen utóbbi csontvázak megtartása közepes, illetve hiányos, kivétel a 132. sírszámú (ebben az esetben csak a koponya ítéhető jó megtartásúnak).

A nemek és elhalálozási életkorok szerinti megoszlás a következő: két gyermek (infans I.: 2–3, illetve 3–4 év), egy matusus (45–55) nő, négy férfi (három matusus: 40–45, illetve 50–59, egy senium (60-x) korcsoportú) és egy fiatal életkorú (juvenis, férfi?).

A koponya metrikus értéke a hosszúság-szélesség jelző alapján változó, magassága nagy, az arc-koponya (egy eset) széles-közepesen széles, a szemüreg és az orr-régió változó, a termet (három férfi) 170–173 cm közötti.

Taxonómiai elemzésre alkalmas három koponya közül két koponya europid (132. sírszámú: crA-x, illetve 150. sírszámú: mediterrán-x), és egy koponya (36. sírszámú) mongolid (szajáni-x) jellegű.

Patológiai szempontból megemlíthető egy koponyán (150. sírszámú), a homlokon és a koponyatetőn lévő osteolyticus elváltozás (feltehetőleg metastasis) és egy női koponyának (237. sírszámú) az erőteljesebb megvastagodása (hormonális/és vagy anyagcsere megbetegedés).

Két koponyán (124. és 150. sírszámú) sebészi trepanáció nyoma figyelhető meg, mindkettő idősebb életkorú férfi. A beavatkozást a baloldalon, az os parietalén végezték ugyanazon technikával. A vágás közel félköríves, a vágási sík rézsútós, kb. 1 cm széles, felszíne sima (diploe sehol nem látszik), amiből arra következtethetünk, hogy a sérültek a beavatkozást túléltek.²⁵

ÖSSZEFOGLALÁS

A mikrorégió általános jellemzése

A Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldalán a kis sírszámú és magányos temetkezések adatai, az eddig közölt és a jelen kötet idevonatkozó tanulmányai alapján az alábbiakban kíséreljük meg a mikrorégió népességének általános jellemzését a teljességre való törekvés igénye nélkül.²⁶

A csontvázak megtartási állapota általában közepes megtartásúnak minősíthető. A közepesnél rosszabb megtartású Szeged-Csongrádi út, Szatymaz-Jánosszállás, Bordány-Meződűlő, Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom, Szeged-Kiskundorozsma-Subasa némely csontváza; közepesnél jobb Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á., Röske-Nagyszék-

sós 685., Röske-Ladányi dűlő, Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő, Zsombó-Ménészjárás-dűlő, Zsombó-Bába-dűlő, Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát lelőhelyek. Meglehetősen hiányos és eléggé töredékes megtartású — objektív okok miatt — Szeged-Algyő 258. kútkörzet és Sándorfalva-Eperjes csontvázanyaga.

A 21 lelőhely vizsgált csontvázainak számát és a nemek, valamint felnőttek/fitalkorúak/gyermek megoszlását a 6. összefoglaló táblázat mutatja be.

A két nagyobb létszámú temető (Szeged-Algyő és Sándorfalva) egyéneinek nemi megoszlása teljesen egyenetlen, hiányzanak a csecsemők, emiatt mindkét temető szabálytalanságot mutat, amely kizárja, hogy zárt népesség temetőjének tekintsük.

²⁴ Paja Lászlónak a jelentés átadásáért és a függelékben elhelyezett adatokért köszönetünket fejezzük ki.

²⁵ Józsa munkája nyomán a sérült kb. 4–5 hónappal biztosan túlélte a beavatkozást (JÓZSA 2006, 105–106).

²⁶ Ezt azért hangsúlyozzuk, mivel az eddig régészetiileg ismert temetők/temetkezések embertani anyagának — objektív okok miatt — kb. csak a fele került vizsgálatra.

Ennek oka az lehet, hogy a temetők teljes feltártóságuk ellenére nem reprezentálják a teljes népességet. A nemi megoszlásra a többi temetkezés adatai változó képet adnak, valamivel több a férfi, azonban végeredményben ez a dominancia nem jelentős. Feltűnő azonban, hogy a kis- és magányos temetkezések négy lelőhelytől eltekintve (Szeged-Csongrádi út, Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát, Szeged-Öthalom, V. homokbánya, Szatymaz-Őszeszék) nem reprezentálnak gyermek/juvenis korcsoportot.

Agykoponyájuk a férfiaknál általában brachykran (rövid), orthokran (közepesen magas), nőknél mesokran (közepes, de a rövid értékhez közeli), hypsikran (magas), homlokuk metriometop (közepesen széles), arckoponyájuk mesen (közepesen magas) mindkét nemben. Ezekről az átlagértékektől eltekintve természetesen kis esetszámban előfordul a dolichokran (hosszú) agykoponya és a leptoprosop-lepten (hosszú) arckoponya is. Szemüregük hypsikonch (nagy) a férfiaknál, a nőknél mesokonch (közepes), az orr-régió leptorrhin (keskeny) a férfiaknál, illetve mesorrhin (közepes) a nőknél (7. táblázat, 10 méret összevont adatai).

Testmagasságuk változó, az algyői és a sándorfalvi értékek a nagyközepes (férfiak), közepes/nagyközepes (nők) kategóriának felelnek meg, ezekhez viszonyítva a kis sírszámú temetkezések egyéneinek átlagos testmagassága valamivel kisebb (különbség: férfiaknál 1 cm, a nőknél 2 cm). Szemléltetésként az alábbiakban mutatjuk az értékeket (8. táblázat).

A kis/magányos temetkezések közül kiemelhetjük a férfiak közül a Zsombó-Ménészjárás-dűlő magányos temetkezésből a férfi alacsonyabb (162 cm), a Szeged-Csongrádi út anyagból a 36. sírszámú férfi magas (186 cm), illetve a 11. és 12. sírszámú nők magasabb (169 cm) termetértéket.

A metrikus és főleg a morfológiai jellegeken alapuló taxonómiai analízis szerint a mikrorégió vizsgált egyénei dominálónan europidok, azonban kisebb esetszámban jelentős az europo-mongolid, illetve a tulajdonképpeni mongolid csoport.

Szeged-Algyő és Sándorfalva anyaga teljesen europid (ezen belül leginkább pamiri, kisebb gyakoriságban cromagnoid jellegűek), és szinte egy népességnek tekinthetők. A magányos és kis temetkezések ezektől kissé eltérnek típusprektumukban,

heterogének a metrikus értékek alapján, de típusösszetételükben is, miszerint a domináns europidokon és europo-mongolidokon kívül ebben a csoportban (bár kis esetszámban) figyelhető meg a tulajdonképpeni mongolid komponens.

A kis sírszámú és magányos temetkezések taxonómiai megoszlását — sírszámok szerint — a 9. táblázatban foglaltuk össze.²⁷

Több — és megítélésünk szerint fontos — anatómiai variáció is feldolgozásra került (sutura metopica, os epiptericum, os bregmaticum, lambda-táj variációi, torus palatinus, -mandibularis, -maxillaris). A variációk nem mutatnak halmozódást, különösebb gyakoriságot. Nevezett jellegzeteségeken kívül a két nagy temető egyéneinél a nyakcsigolyák foramen transversariumának eltérései is feldolgozásra kerültek (MARCSIK–JUST–SZALAI 2015; SZATHMÁRY–HOLLÓ–MARCSIK 2015). A fogak anomáliái közül jelentős — MAYHALL 1979 leírását követve — az egyik molaris fog (46) occlusalis felszínén megjelenő tuberculum (Szatymaz-Jánosszállás, Gróf A. földje 15. sír). Fejlődési rendellenességeknek csak a minor formái (sacraliasatio, spina bifida, sacrum bifidum) fordultak elő kis esetszámban. Jelentőségére való tekintettel említjük az egy esetben megfigyelhető hasadékképződményt a palatum durumon, a két incisivus között (Röszke-Nagyszéksós 3. sír).

Szinte valamennyi temetkezés anyagában előfordul a porckorong degeneratív kopását követő csontelváltozás, a degeneratív spondylitis, annak enyhe vagy közepes fokozata, általában az ágyék- és a thoracalis csigolyákon. Jelentősebbek a sándorfalvi esetek.

Nagy ízületekre lokalizálódó degeneratív arthritis súlyosabb formában megfigyelhető Szeged-Algyő, Sándorfalva, Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok, Szeged-Kiskundorozsma-Subasa, illetve Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát anyagában egy-egy esetre korlátozódva. Kifejezetten súlyos megbetegedés az algyői temető egyik egyének spondylitis ankylopoeticája,²⁸ valamint a dysplasia fibrosa polystotica²⁹-szerű elváltozás. Szintén jelentős a szeged-kiskundorozsma-subasai temetkezés anyagában jobb oldalon, a gerincre lokalizálódó ligamentum elcsontosodása, az ún. DISH (diffus idiopathic hyperostosis) mint súlyos kórforma.

²⁷ Feltüntetjük azonban azokat a sírszámúakat is, amelyek europid komponensűek, azonban képviselnek néhány mongolid (moid) jellegűt is.

²⁸ A csigolyák közötti kis ízületek és ezek szalagjainak megbetegedése.

²⁹ A csontok corticalis állománya elvékonyodik, ennek és a spongiosának a helyét kötőszövetes állomány foglalja el.

A traumás elváltozások közül a fracturák (törések), koponyasérülések, ficamok nyomai — az algyői széria kivételével — nem jelentősek.³⁰

Az anyagcsere/hematogén megbetegedések csonttani tünetei az algyői és a sándorfalvi anyagban jelentősebbek, bár a temető létszámához viszonyítva kis esetszámban korlátozódnak, a többi temetkezés anyagában viszont teljesen elhanyagolhatók. Ugyancsak elhanyagolható a zománchypoplasia (mint stressz indikátor) megjelenése.

Fertőző megbetegedések csonttani tünetei — ahová elsősorban a tuberculosis és a lepra csonttani manifesztációját kell megemlítenünk — nem figyelhetők meg egyetlen szériában, egyetlen kissírszámú, vagy magányos temetkezésnél sem. Ugyanakkor a pulmonáris tuberculosisra esetlegesen jellemző borda periostitis, az endocranialis mintázat, a csigolyák hypervasularisatioja több egyénnél fordul elő a sándorfalvi szériában, ennek alapján — feltételezésünk szerint — tudó tbc előfordulásával ezen széria egyéneinél számolni kell.

Mesterséges beavatkozások közül a trepanációkat kell megemlíteni. Ennek a beavatkozásnak két típusa ismeretes. Az egyik a sebészi. Ez a nagyon súlyos beavatkozás három egyént érintett, mégpedig a Szeged-Csongrádi út 36. és a Szeged-Öthalom 124. és 150. sírszámúak koponyáját. Mindhárom férfi. A szeged-öthalmi két koponyáján lévő sérülés egyazon technikára vezethető vissza, sőt ehhez egy kissé hasonló a Szeged-Csongrádi úti is. A súlyos beavatkozást mind hárman túléltek. Nyilván harci sérülés vagy egyéb megbetegedés miatt végezték, ezen utóbbi egyik jelét mutatja a Szeged-Öthalom 124. sírszámú koponya esetében a homlokon, a falcsonton meglévő lyticus léziók (lehetséges, hogy csontmetastasis). A trepanációk másik típusa az ún. jelképes vagy inkomplett, amikor is csak a koponyacsont felső rétegén történt a beavatkozás. Ilyen elváltozást mutat az algyői temető, továbbá a Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á., a Zsombó-Ménészjárás-dűlő, a Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát, valamint Algyő, Távvezeték-indító állomás egy-egy egyéne. A jelenség mindkét nemből egyformán előfordul. Ha-

sonlóan a sebészi beavatkozáshoz, minden bizonyítással valamilyen megbetegedés gyógyítására végezhetők.³¹

Insertio tendinopathiák (entesopathiák) — az izmok és ezekkel kapcsolatos ligamentumok tapadási/eredési helyeinek megerőltetés hatására létrejövő csonttünetei — a két nagy temető anyagában jelentősebbek (és ezzel kapcsolatos a sándorfalvi anyagban a nagyobb esetszámban jelentkező degeneratív csigolyák közötti porcelfajulás csonttünete is), megjelenéséből következtetni tudunk az életmódra, amely harci/és vagy mezőgazdasági lehetett. A többi szériában ezek a morfológiai eltérések nem jelentősek.

A hiányos vagy elégtelen táplálkozásra utaló csontelváltozások (osteoporosis, poroticus hyperostosis, zománchypoplasia mint stressz indikátorok) nem gyakoriak és nem kulminálnak.

A megfelelő morfológiai (anatómiai) jellegzetességeket figyelembe véve temetőn belüli — esetleges rokonsági — csoportok az algyői egyének között, kisebb mértékben a Szeged-Csongrádi úti, valamint a Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á.-i szériákban lehet.

A metrikus értékek alapján a Maros-torkolat népességére nem mondhatjuk, hogy egy összetartozó népesség, feltehetően azért, mert csak töredékesen reprezentálják a terület és időszak lakosait. Erre a tényre utal az is, hogy a régészetileg feltárt 40 lelőhelyből mindössze 21 lelőhely embertani anyaga (ezekből sem az összesen feltárt síré) képezte a vizsgálat tárgyát, a méretek szórás értéke általában szignifikánsan nagyobb 5%-os szinten mindkét nemnél (7. táblázat), a férfiak és nők között a távolságszámítás alapján nagy a különbség: 0,964, de akkor is nagy, ha a női értékeket beszorozzuk nemi dimorfizmus koefficiens értékével (0.506 = ALEKSZEJEV-DEBEC 1964).

A mikrorégió összehasonlítása

Összehasonlítás Penrose-féle távolságszámítással
A Maros-torokkal szembeni régió összehont szériáinak³² Penrose távolságát (PENROSE 1954) is meg-

³⁰ Kis sírszámú temetkezéseknél: Röske-Ladányi dűlő 1. sír: kulcsont törése, Szatymaz-Jánosszállás 1. sír: fibula törése, Szeged-Kiskundorozsma-Subasa 216. sír: kulcsont törése.

³¹ Természetesen ezt nem lehet bizonyítani, hisz nagyon sok megbetegedésnek nincs csonttani tünete.

³² A metrikus értékeket összevontuk, mivel egymáshoz földrajzilag közel helyezkednek el, valamennyi egységesen a 10. századot képviseli, másrészt csak összevontan adtak megfelelő esetszámot a Penrose-féle távolságszámításhoz. Algyő és Sándorfalva ugyan nagyobb létszámú temető (MARCSIK–JUST–SZALAI 2015; SZATHMÁRY–HOLLÓ–MARCSIK 2015), azonban az anyag rossz megtartottsága miatt a metrikus értékek esetszáma nem éri el a 10-es esetszámot (kivéve a sándorfalvi női sorozat néhány méretét).

néztük elsősorban a Duna–Tisza közéről származó 10–11/12. századi temetők anyagának kapcsolatában. A távolságszámításba bevont sorozatok kiválasztásának feltétele nagyságrendjük volt, a megbízhatóság érdekében ugyanis csak olyan sorozatok elemzésére kerülhet sor, ahol — méreteként — legalább 10 volt az esetszám. A Duna–Tisza közének honfoglalás korából feltárt temetkezései külön-külön nem feleltek meg ennek a feltételnek (LIPTÁK 1983; ÉRY 1994), így került sor az Éry Kinga által összevont A csoport (ÉRY 1994, 300),³³ és a nagyobb esetszámú 10–11/12. századi sorozatok bevonására (Duna–Tisza köze). A távolságszámításba bevontuk még a Maros-torok tiszántúli oldaláról Hódmezővásárhely-Nagysziget 10–11. századi mintáját is.³⁴ A számítás alapján (*10. táblázat*) kitűnik, hogy a Maros-torkolattal szembeni régió népessége — 99%-os szignifikancia határ alatt $CR^2 = 0,198$, azaz $P > 99\%$ értéknél megvonva (THOMA 1978) — a számításba bevont népességtől szignifikáns eltérést mutat.

Amennyiben nevezett lelőhelyek koponyaméreteinek átlagát figyeljük (*11. táblázat*), hasonló eredményre jutunk. Kitűnik, hogy a Maros-torokkal szembeni régió mintájában az agykoponya jelzője (8:1) nagyobb, az orrüreg szélessége (54.) valamivel kisebb értéket mutat a többiekénél. Három méretben megegyezik a Homokmégy-Székes és a Cegléd-Borzahegy lelőhelyek anyagával, ami természetesen nem jelent szignifikáns hasonlóságot.

A taxonómiai típusok megoszlása

Eddigi irodalmi adatok alapján a Duna–Tisza közén (A csoport), a honfoglalás kori lelőhelyek anyagában az europidokon kívül az europo-mongolid csoporthoz tartozó turanid típus fordul elő (LIPTÁK 1983; ÉRY 1994). A fentiekben bemutatott 10–11/12. századi temetők (*10–11. táblázat*) embertani anyagában a domináns europid (ceglédi és a csátaljai szériák), a kisebb gyakoriságú europo-mongolid komponenseken (Felgyő-Csizmadia tanya, Szatymaz-Vasútállomás) kívül határozott mongolid jellegű koponyák mutathatók ki a Homokmégy-Székes és a Felgyő-Kettőshalmi dűlő embertani anya-

gában. Ezen tényeknek megfelelően, a Maros-torkolattal szembeni régió 10. századi anyagán kívül, a határozott mongolid típus a nevezett földrajzi területen a 10–11. századi anyagban megfigyelhető.

Szeged környékén, a Maros-torkolat tiszántúli oldalán, az M43 25. lh (Makó-Igási járandó) 11. századi csontvázanyaga a taxonómiai analízis alapján europid jellegű, azonban három férfi és egy nő enyhe mongoloid (moid) jellegzetességet mutat (MARCSIK 2015a). Hódmezővásárhely-Nagysziget 10–11. századi anyagában a tipusspektrum europid jellegzetességekre (cromagnoid, mediterrán, brachykran) utalt (LIPTÁK 1983, 137–138). Ezek a korábbi eredmények azonban kiegészültek további ásatás embertani anyagának vizsgálatával, miszerint a populációban jelen vannak határozott mongolid elemek is, és több koponyán néhány mongoloid vonás is megfigyelhető.³⁵ Kübekháza-Újtelep 10. századi szériájában szintén az europid típus (cromagnoid, nordoid, mediterrán) a domináns, de meg kell említenünk egy koponya europo-mongolid (turanid) jellegzetességét (LIPTÁK 1983, 137–138).

Hasonlóképpen a Duna–Tisza közeli oldalhoz, a Maros-torkolat tiszántúli oldalán a határozott mongolid komponens szintén a 10–11. századi anyagban figyelhető meg.

Trepanációk elterjedése

A Duna–Tisza köze területéhez hasonlóan, a tiszántúli oldalon is megfigyelhető a jelképes (inkomplett) trepanáció szokásának elterjedése: a Makó-Igási járandó 509. objektum, Hódmezővásárhely-Nagysziget 20. és 65. sírszámúak koponyáján (MARCSIK 2015a; MARCSIK 2015b).³⁶ Sebészi trepanáció nyomát láthatjuk a Hódmezővásárhely-Nagysziget 76. és 55. sírszámú koponyákon (BERECZKI–MARCSIK 2005). Az utóbbi két koponya közül a 76. számúnál a beavatkozás formája, lokalizációja, nagysága megegyezik a Maros-torkolattal szembeni régió, a Szeged-Csongrádi úti és a Szeged-Öthalom, V. homokbánya területéről előkerült két koponyával. Meg kell említenünk, hogy mind a négy esetben a beavatkozást túlélés követte (JÓZSA 2006).³⁷ Az öt sebészi trepanáció

³³ Ez a Duna–Tisza közeli A csoport nem tartalmazza a Maros-torkolat környéki lelőhelyek anyagát.

³⁴ A szériaszámításhoz megfelelő esetszámmal képviselt temető szükséges. Néhány kisebb temetkezés anyaga erről a területről sem felelt meg a számítás kritériumának.

³⁵ Ld. 34. jegyzet.

³⁶ Ld. 34. jegyzet.

³⁷ Az ötödik, a hódmezővásárhely-nagyszigeti 65. számú egyén a beavatkozást csak kevéssel élhette túl. (Ld. 34. jegyzet.)

(Szeged-Óthalom kettő, Szeged-Csongrádi út egy, Hódmezővásárhely-Nagysziget kettő) bemutatásával növekedett az ilyen műtétet átélte (tovább élt) emberek száma a 10., illetve a 10–11. századból.³⁸

Annak ellenére, hogy a távolságszámítás, és valamennyire a metrikus elemzés (10–11. táblázat) eltérést mutat a vizsgálatba bevont 10., illetve a 10–11/12. századi szériáktól, anyagunk az europid, europo-mongolid taxonómiai típusok szerint (9. táblázat) illeszkedik a Duna–Tisza köze 10. századi anyagához, azonban különbözik a mongolid komponensek részvételével. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a testmagasság vonatkozásában szinte teljes a megegyezés a Duna–Tisza közti átlagértékéhez (12. táblázat).

Ha figyelemre vesszük a régió tiszántúli oldalát, a fentiekben bemutatott temetők anyagának típusprektumát, a domináns europid csoporton kívül europo-mongolid, sőt mongolidok is előfordulnak kisebb százalékban. Jelenleg csupán a tanulmányban feltüntetett temetők összevetése alapján a Duna–Tisza köze Maros-torkolattal szembeni régiója nem különül el élesen a tiszántúli oldaltól. Europid és europo-mongolid komponensek a 10. századi anyagban is megfigyelhetők (Makó-Igási járandó, Kübekháza-Újtelep), míg a tulajdonképpeni mongolid elemek ezen régióban is csak a 10–11. században (Hódmezővásárhely-Nagysziget) vannak jelen.

Fontos megemlítenünk, hogy a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalán a kis sírszámú, magányos

temetkezésekben a tulajdonképpeni mongolid elemek megléte további kutatást igényel.

Felmerülő kérdés, hogy a nevezett földrajzi területen a 10. századi mongolid komponensei hogyan, milyen mértékben kapcsolódnak a 10–11. század mongolid komponenseihez,³⁹ és egyáltalán összekapcsolhatók-e, vagyis, tekinthetők-e a honfoglalók egyik típusának, avagy egy autochton továbbélésnek. Mindenesetre anyagunk metrikus értékei szignifikáns eltérést mutatnak a Duna–Tisza köze néhány avar kori szériájától,⁴⁰ ami talán az első feltevést sugalja.

További kutatást igényel a tiszántúli oldal 10., illetve 10–11. századi embertani anyaga, mivel a tulajdonképpeni mongolid komponens ezen a területen is a 10–11. században fordul elő (Hódmezővásárhely-Nagysziget).

Jelenlegi tanulmánnyal adatokat szolgáltatunk a Maros-torkolat Duna–Tisza közéneke honfoglalás kori népességéhez. Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk nevezett terület népességéről és esetleges kapcsolatairól, szükséges, hogy a vizsgálatba újabb temetőket vonjunk be a Maros-torkolat Duna–Tisza közéről, főleg azonban a tiszántúli területekről. Eredményeink hangsúlyozottan csak a tanulmányban feltüntetett lelőhelyek anyagára vonatkoznak, természetesen a későbbi vizsgálatok további temetők bevonásával vagy új módszerek alkalmazásával alátámaszthatják vagy megcáfolhatják a tanulmányban bemutatott eredményeket.

IRODALOM

ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970: Acsádi, Gy. – Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.

ALEKSZEJEV–DEBEC 1964: Алексеев, В. П. – Дебеч, Г. Ф. Краниометрия. Методика антропологических исследований. Москва 1964.

BARNES 1994: Barnes, E.: *Developmental Defect of the Axial Skeleton in Paleopathology*. Colorado 1994.

BARTUCZ 1938: Bartucz L.: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*. Budapest 1938.

BARTUCZ–FARKAS 1956: Bartucz, L. – Farkas, Gy.: *Anthropologische Untersuchung der in Csongrád-Felgyő gefundenen Skelette aus der Arpadenzeit*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Biologica Szegediensis 2 (1956) 235–261.

³⁷ A hódmezővásárhely-nagyszigeti és a Szeged-Óthalom 150. sírszámú esetében feltételezhető, hogy a beavatkozást betegség (valószínűleg metastaticus carcinoma) gyógyítása céljából végezheték.

³⁹ Felgyő-Kettőshalmi-dűlő, Homokméggy-Székes, Hódmezővásárhely-Nagysziget (ld. korábban), továbbá Tiszakécske-Árvai dűlő (Marcsik A. – Molnár E. feldolgozása alatt).

⁴⁰ Hajós-Cifrahegy: 1.153 (Marcsik A. – Molnár E.: feldolgozás alatt); Felgyő-Ürmös tanya: 0.765 (MARCSIK 2010, 385); Kunszállás-Fülöpjakab: 2.812 (Mende B.: *Metodikai tanulmány Kunszállás-Fülöpjakab avar kori temetőjének embertani anyagán*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1995); Sükösd-Ságod: 1.161 (Jancsó M.: *Metodikai tanulmány a sükösd-ságodi avar kori temető embertani anyagán*. Szakdolgozat kézírata. Szeged 1984).

- BÁLINT 1963: Bálint A.: *Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlői leletek. — Funde von Kiskundorozsma-Vöröshomok*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (1963) 91–100.
- BÁLINT 1968: Bálint Cs.: *Honfoglalás kori sírok Szeged-Öthalomon. — Могилы из эпохи завоевания родины на холме „Этхплом” близ Сегеда*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1968, 47–89.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. *Studia Archaeologica* 11. Budapest 1991.
- BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2002: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: *Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúhát-halomról. — Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 8 (2002) 351–402.
- BENDE-LÖRINCZY-TÜRK 2013: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: *Újabb adatok a Maros-Torkolat Duna-Tisza közi oldaláról. Régészeti adatok egy szaltovói párhuzamú tárgytipus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz. — A unique find with Saltovo analogies in the 10th century material of the Carpathian Basin*. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Monográfiák a Szege-di Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged 2013, 25–68.
- BERECZKI-MARCSIK 2005: Bereczki, Zs. – Marcsik, A.: *Trephined skulls from ancient populations in Hungary*. *Acta Medica Lituonica* 12 (2005) 65–69.
- BERECZKI ET AL 2007: Bereczki Zs. – Tóth Zs. – Marcsik A.: *Sebészti trepanációk Kelet-Magyarországon – Újabb esetek a szarmata és az avar korból*. In: *V. Kárpát-medencei Biológiai Szimposium*. Magyar Biológiai Társaság. Szerk.: Korsós Z. – Gyenis Gy. – Penksza K. Budapest 2007, 21–31.
- BOZSIK 2003: Bozsik K.: *Szarmata-sírok a Kiskundorozsma-Subasai 26/78. számú lelőhelyen. — Szarmatian graves at site 26/78. in Kiskundorozsma-Subasa*. In: *Úton-útfélen*. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szerk.: Szalontani Cs. Szeged 2003, 97–106.
- CSŐSZ-MENDE 2011: Csősz A. – Mende B.: *Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát lelőhely 10. századi népességén. — Archäogenetische untersuchung der bevölkerung des 10. Jh. am fundort Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 12 (2011) 505–509.
- DIENES 1956: Dienes I.: *A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. — Das Pferdegeschirr des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnahmezeit*. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956, 36–54.
- ÉRY 1994: Éry K.: *A Kárpát-medence embentani képe a honfoglalás korában*. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 217–224, 291–302.
- ÉRY 1998: Éry, K.: *Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin*. *Humanbiologia Budapestinensis* 26 (1998) 9–87.
- FARKAS ET AL. 1969: Farkas Gy. – Lotterhof E. – Marcsik A.: *A Hódmezővásárhely-Nagyszigeten és Kübekháza-Újtelepen feltárt sírok antropológiai leleteinek értékelése. — Evaluation of the anthropological material of the graves excavated at Hódmezővásárhely-Nagysziget and Kübekháza-Újtelep*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1969, 123–130.
- FEHÉR-ÉRY-KRALOVÁNSZKI 1962: Fehér G. – Éry K. – Kraloványzky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei*. Régészeti Tanulmányok II. Budapest 1962.
- FINNEGAN-MARCSIK 1979: Finnegan, M. – Marcsik, A.: *A non-metric examination of the relationship between osteological remains from Hungary representing populations of Avar periods*. *Acta Biologica Szeged* 25 (1979) 97–118.
- JÓZSA 2006: Józsa L. *Paleopathologia. Elődeink betegségei*. Budapest 2006.
- JUST ET AL. 2004: Just Zs. – Maczel M. – Marcsik A. – Molnár E.: *Paleopatológiai elváltozások Sándorfalva-Eperjes 10. századi embentani anyagában. — Paleopathological alterations in the 10th century human skeletal material of Sándorfalva-Eperjes*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – *Studia Archaeologica* 10 (2004) 483–492.
- KOCSIS-MARCSIK 1996: Kocsis, G. – Marcsik, A.: *Idiopathic bone cavities in the mandible: Concepts and terminology*. In: *Studies in Human Biology*. Edits.: Bodzsár, B. É. – Susanne, Ch. Budapest 1996, 399–405.
- KOVÁCS 1996: Kovács S. T.: *Régészeti emlékek*. In: *Röszke földje és népe*. Szerk.: Péter L. Szeged 1996, 25–77.
- KÜRTI 1994: Kürti B.: *Honfoglalók a Maros-torok táján*. In: *A honfoglalásról sok szemmel. Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 161–169.
- KÜRTI 1996: Kürti B.: *Honfoglaló magyar sírok Szeged-Csongrádi úton*. In: *Honfoglaló magyarság, Árpád-kori magyarság. Antropológia–régészet–történelem*. Szerk.: Pálfi Gy. – Farkas I. Gy. – Molnár E. Szeged 1996, 59–63.
- LENHOSSÉK 1882: Lenhossék J.: *Szeged-Öthalmi ásatásról*. Budapest 1882.
- LIPTÁK 1957: Lipták, P. *Awaren und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 8 (1957) 199–268.
- LIPTÁK 1959: Lipták, P.: *The „Avar period” mongoloid in Hungary*. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1959) 251–279.

- LIPTÁK 1980: Lipták P.: *Embentan és emberszármarozás*. Budapest 1980.
- LIPTÁK 1983: Lipták, P.: *Avars and Ancient Hungarians*. Budapest 1983.
- LIPTÁK–FARKAS 1967: Lipták, P. – Farkas, Gy.: *Anthropological examination of the Árpadian Age population of Szatymaz (10th to 10th centuries)*. Acta Biologica Szegediensis 13 (1967) 71–119.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: *Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. I. — Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY–TÜRK 2011: Lőrinczy G. – Türk A.: *10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalának 10. századi településtörténetéhez. — Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12 (2011) 419–479.
- MACZEL ET AL 1999: Maczel, M. – Kocsis, S. G. – Marcsik, A. – Molnár, E.: *Dental Disease in the Hungarian Conquest Period*. Bulletin et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris 9 (1999) 457–470.
- MARCSIK 2010: Marcsik A.: *Felgyő, Ūrmös-tanya avar kori temető humán csontmaradványai. — The human skeletal remains from the Avar cemetery at Felgyő*. In: Balogh Cs. – Fischl K.: *Felgyő, Ūrmös-tanya*. Szerk.: Balogh Cs. – Türk A. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1 Szeged 2010, 383–391.
- MARCSIK 2011: Marcsik A.: *Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Kistelek M5 57. (27/71.) lelőhelyen feltárt humán csontvázanyag. — Humanes Knochenmaterial aus den Fundorten Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát und Kistelek M5 57 (27/71)*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 12 (2011) 493–504.
- MARCSIK 2014: Marcsik A.: *Felgyő-Ketőshalmi dűlő lelőhely Árpád-kori humán csontvázanyagának ismertetése. — The human remains from the Árpadian Age cemetery at Felgyő-Ketőshalom*. In: Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Opitz Archaeologica 6. Budapest 2014, 589–611.
- MARCSIK 2015: Marcsik A.: *Honfoglalás kori csontvázak Szeged-Óthalom V. homokbánya területéről. — The tenth century skeletal material at Szeged-Óthalom*. In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Szerk.: Lőrinczy G. – Türk A. Budapest 2015, 363–369.
- MARCSIK 2015a: Marcsik A.: *A Makó-Igási járandó I. (M43 25.) lelőhely kora Árpád-kori csontvázainak vizsgálata. — The human remains from the early Árpadian age cemetery at Makó-Igási járandó (M43 site 25)*. In: Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. II. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest 2015, s. a.
- MARCSIK 2015b: Marcsik A.: *Baks-Köztársaság utca 11. századi sírjainak embertani jellemzése. — Anthropological investigation of the 11th century skeletal material at Baks-Köztársaság street*. In: Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája II. Főszerk.: Türk A. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015 s. a.
- MARCSIK–BERECZKI 2002: Marcsik A. – Bereczki Zs.: *A kiskundorozsmai Hosszúhát-Halmon feltárt honfoglalás kori sír csontvázának embertani jellemzése. — Anthropologische Merkmalanalyse des Landnahmezeitlichen Skelettes von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica 8 (2002) 403–406.
- MARCSIK–JUST–SZALAI 2015: Marcsik A. – Just Zs. – Szalai F.: *Honfoglalás kori csontmaradványok a Duna–Tisza köz déli területéről (Szeged-Algyő, Sándorfalva-Eperjes). — The anthropological analysis of the human skeletal remains from Szeged-Algyő and Sándorfalva-Eperjes, two AD 10–11th Century sites in the southern part of the Danube–Tisza fluvial*. In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Szerk.: Lőrinczy G. – Türk A. Budapest 2015, 377–418.
- MARTIN–SALLER 1957: Martin, R. – Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie*. 1. Stuttgart 1957.
- MAYHALL 1979: Mayhall, J. T.: *The dental morphology of the Inuit of the Canadian Central Arctic*. Ossa 6 (1979) 199–218.
- MÉSZÁROS ET AL. 2005: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: *Szeged-Kiskundorozsma, Subasa*. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004*. Szerk.: Kisfaludy J. Budapest 2005, 286.
- PAJA 2003: Paja L.: *Kiskundorozsmai 26/78-as számú lelőhely embertani anyagának rövid ismertetése. — Anthropological study of an osteological series of Kiskundorozsma (site 26/78)*. In: *Úton-útfelelen*. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 157–163.
- ORTNER 2003: Ortner, D. J.: *Identificatio of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Amsterdam–Tokyo 2003.

PENROSE 1954: Penrose, L. S.: *Distance, size and shape*. *Annals of Eugenics* 18 (1954) 337–343. SJÖVOLD

1990: Sjøvold, T. *Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation*. *Journal of Human Evolution* 5 (1990) 431–447.

<https://doi.org/10.1007/BF02435593>

SZATHMÁRY–HOLLÓ–MARCSIK 2015: Szathmáry L. – Holló G. – Marcsik A.: *Szeged-Algyő és Sándorfalva-Eperjes 10. századi népességének kraniológiai összefüggései az Alföldön. — Craniological interrelations between the 10th*

century populations of Szeged-Algyő and Sándorfalva-Eperjes in the great hungarian plain. In: Türk A. – Lőrinczy G. – Marcsik A.: *Régészeti és természettudományi adatok a Maros-torkolat nyugati oldalának 10. századi történetéhez*. Szerk.: Lőrinczy G. – Türk A. Budapest 2015, 419–432.

THOMA 1978: Thoma, A.: *Distance et forme entre groupes*. *Bulletin et Memoires de la Societe d'Anthropologie de Paris* 13 (1978) 15–22.

ANTHROPOLOGICAL DATA TO THE 10TH CENTURY HISTORY OF A MICROREGIO AT THE SITE OPPOSITE THE MOUTH OF THE MAROS RIVER

Antónia MARCSIK

The main goal of the study is to contribute to a better understanding of the 10th century population living at the mouth of the Maros river in the Danube–Tisza Interfluvium through the anthropological analysis of the human skeletal remains. The archeological sites (solitary, small group burial grounds, and two larger burial grounds) are known from studies by L. Bende, B. Kürti, G. Lőrinczy and A. Türk.

The number of sites of the skeletal material investigated is 21 and that of the specimens is 262. Their state of preservation is varied, ranging from poorly preserved to medium well preserved.

The distribution of the age and sexes is as follows: children (inf. I. and II.) and juveniles account for 23% (61 individuals), while adults for 77% (201 individuals), the breakdown according to sex of the adults is 52% for males (105 individuals) and 48% for females (96 individuals).

The grouping of the metric data according to the classification system developed by P. Alekseev, G. Debetz and R. Martin has shown that neurocranium of males could be assigned to short (brachykran) and medium tall (orthokran), whereas that of females to medium short and tall (hypsikran). In both sexes the forehead and the viscerocranium are medium short and medium tall (metriometop and mesen). The average stature of males was 168 cm, that of females was 156 cm.

According to taxonomic analysis the population living at the mouth of the Maros river in the Danube–Tisza Interfluvium (cf. the small group and solitary burial grounds) was dominated by Europids in both sexes (a major component could be noted, especially crA (-x) and crB (-x) and their variants). A brachykran group (br-x, p-x) could be distinguished in the taxonomic make-up. The Mongolid types were also diagnosed representing Sayan and Inner-Asian types in two males and two females. The proportion of the Europeo-Mon-

golids is quite significant (turanid, undeterminable types and sum Mongolid traits) in 11 skulls. It is noteworthy that two larger number burial grounds (in the Algyő and Sándorfalva populations) represented only European characters.

Among the pathological cases — from all the investigated burial grounds — the following were more significant: the traits of osteoarthritis (degenerative spondylitis and arthritis). The most important to mention are ankylosing spondylitis (spondylitis ankylopetica) and skeletal dysplasia (dysplasia fibrosa polyostotica) in the Algyő cemetery. Atypical cases of bone tuberculosis are noteworthy only in the Sándorfalva cemetery. The traumatic lesions and the traces of the metabolic and endocrine disorders are not considerable.

Surgical trephination (complete) type of artificial intervention can be seen in three skulls (Szeged, Csongrádi út and Szeged-Óthalom in two cases). The second type of interventions, incomplete trephination (altogether 12 intervention) were recorded on the skulls of five sites. It is hypothesized that trephinations were applied with the aim of treatment.

The Penrose distance analysis indicated that this microregion is different not only from other series in the Danube–Tisza Interfluvium but also from one from the Trans-Tisza region.

On the basis of the taxonomical analysis, the Mongolid type could be analysed in this microregion. This type is presented in other material of the 10–11th century cemetery in the Danube–Tisza Interfluvium and in the Trans-Tisza region also. The question is how the Mongolid component can be connected with the Mongolid types of other regions. To answer this question further skeletal material must be investigated not only from the Danube–Tisza interfluvium but also from the Trans-Tisza region.

Translated by Antónia Marcsik

életkor-csoport	meghatározhatatlan életkor	férfi	nő	összesen
inf. I.	1	–	–	1
inf. II.	1	–	–	1
juvenis	–	–	1	1
adultus	–	2	1	3
maturus	–	2	3	5
senium	–	1	–	1
összesen	2	5	5	12

1. táblázat: Szeged-Csongrádi út
Életkorcsoportok és nemek megoszlása
Table 1: Szeged-Csongrádi út
Distribution of age groups and sexes

sír-szám	sexus	sexuált. jelző	elhalálózási életkor	életkorcsoport
2	férfi	+2	35–39	adultus
14	férfi	+2	50–59	maturus
16	férfi	+2	40–59	maturus
20	férfi	+2	45–55	maturus
25	férfi	+2	60–x	senium
29	férfi	+2	40–59	maturus
5	nő	–2	50–59	maturus
15	nő	–2	30–39	adultus (hydrocephal)
28	(nő)	–	20–22	juvenis

2. táblázat: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á. földje.
Életkorcsoportok és nemek megoszlása
Table 2: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Á. földje.
Distribution of age groups and sexes

sír-szám	sexus	sexuált. jelző	elhalálózási életkor	életkor-csoport
2.	nő	-0,75	15–22	juvenis
3.	férfi	+1.3	30–39	adultus
4.	nő	–	25–30	adultus
5.	nő	–	60–x	senium
6.	férfi	+1.5	23–39	adultus

4. táblázat: Szatymaz-Jánosszállás-Katona part.
Életkorcsoportok és nemek egyének szerint
Table 4: Szatymaz-Jánosszállás-Katona part.
Age groups and sexes according to individuals

sír-szám	sexus	sexuált. jelző	elhalálózási életkor	életkor-csoport
500	férfi	+1.3	50–60	maturus
594	férfi	+1.6	40–50	maturus
595	nő	–1.1	60–x	senium
596	férfi	+1.0	50–59	maturus
597	gyermek	–	3–4	inf. I.
600	nő	–2.0	23–25	adultus
650	férfi	–	53–59	maturus
701	gyermek	–	3–4	inf. I.
715	férfi	–	45–49	maturus
720	gyermek	–	8–10	inf. II.

5. táblázat: Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát.
Életkorcsoportok és a nemek egyének szerint
Table 5: Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát.
Age groups and sexes according to individuals

sír-szám	sexus	sexuált. jelző	elhalálózási életkor	életkor-csoport
129	nő?	–	23–39	adultus
131	(férfi?)	–	23–x	felnőtt
143	férfi	–	40–59	maturus
167	férfi	+1.5	23–x	(adultus)
216 ⁴¹	férfi	+1.5	40–45	maturus
229	nő	–	40–59	maturus
290	férfi	+2	50–59	maturus
300	nő	–1.8	40–45	maturus

3. táblázat: Szeged-Kiskundorozsma-Subasa.
Életkorcsoportok és nemek egyének szerint
Table 3: Szeged-Kiskundorozsma-Subasa.
Age groups and sexes according to individuals

⁴¹ A 216. sír csontvázát Varga Sándor és Szalontai Csaba tanulmányához határoztuk meg.

	lelőhely	férfi	nő	juvenis-gyermek	összesen
1	Szeged-Algyő	41	20	16 (j+gy)	77
2	Algyő, Távvezeték-indító állomás	–	1	–	1
3	Bordány-Belterület, Kossuth u.	–	1	–	1
4	Bordány-Meződűlő	–	1	–	1
5	Röszke-Ladányi dűlő	1	1	–	2
6	Röszke-Nagyszéksós-685.	–	3	–	3
7	Sándorfalva-Eperjes	24	43	37 (j+gy)	104
8	Szatymaz-Jánosszállás	1	1	–	2
9	Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje	6	3	–	9
10	Szatymaz-Jánosszállás-Katonapart	2	3	–	5
11	Szatymaz-Őszeszek	–	–	1 (j)	1
12	Szeged-Csongrádi út	5	5	2 (gy)	12
13	Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát	5	2	3 (gy)	10
14	Szeged-Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom	1	–	–	1
15	Szeged-Kiskundorozsma-Subasa	5	3	–	8
16	Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő	1	–	–	1
17	Szeged-Óthalom 1879.	4	–	–	4
18	Szeged-Óthalom 1950.	2	8	–	10
19	Szeged-Óthalom 2009.	5	1	2 (gy)	8
20	Zsombó-Bába-dűlő	1	–	–	1
21	Zsombó-Ménészjárás-dűlő	1	–	–	1
	összesen	105	96	61	262

6. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió vizsgált honfoglalás kori lelőhelyeinek csontanyaga
Table 6: The 10th century skeletal material from the site opposite the mouth of the Maros river

Férfiak						
méretsz.	esetszám (n)	átlag (x)	legkisebb (min.)	legnagyobb (max.)	szórás (s)	S.R.
1.	39	181,9	170	193	5,76	94,4
8.	39	145,2	134	160	6,31	126,2
9.	36	98,6	92	105	3,24	73,6
17.	26	136,3	131	150	6,24	127,3
40.	14	96,7	86	105	5,57	113,7
45.	19	138,1	127	149	5,82	114,1
48.	27	72,9	65	82	4,64	113,2
51.	27	40,2	36	43	2,15	119,4
52.	28	34,4	32	42	2,36	124,2
54.	26	24,3	22	29	1,83	101,7
Nők						
méretsz.	esetszám (n)	átlag (x)	legkisebb (min.)	legnagyobb (max.)	szórás (s)	S.R.
1.	35	173,4	163	190	7,9	136,2
8	37	138	127	150	5,6	116,7
9.	33	94,9	86	102	3,76	88,4
17.	22	131,5	122	140	4,9	104,2
40.	12	94,6	86	103	6,1	129,8
45.	16	127,8	121	135	4,4	91,7
48.	19	67,6	57	73	4,5	118,4
51.	22	40,1	37	43	2,2	129,4
52.	21	33,6	31	40	2,5	131,6
54.	19	24,6	21	27	1,6	94,1

7. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Koponyák legfontosabb paraméterei (férfiak és nők)
Table 7: The region opposite the mouth of the Maros river. The mean parameters of skulls (males and females)

<i>Lelőhelyek</i>	<i>férfiak</i>	<i>nők</i>
Szeged-Algyó	169	157
Sándorfalva-Eperjes	168	157
Kis sírszámú/magányos temetkezések	167	155
Átlag	168	156

8. táblázat: Maros-torkolattal szembeni mikrorégió. Testmagasság értékek
Table 8: The microregion opposite the mouth of the Maros river. Averages of statures

<i>Lelőhelyek</i> ⁴²									
<i>TAXON</i>	<i>SzCs</i>	<i>SzJG</i>	<i>SzKS</i>	<i>SzJK</i>	<i>RNsz</i>	<i>RL</i>	<i>SzKV</i>	<i>ZsM</i>	<i>ZsB</i>
europidok									
cromagnoid-A	38. ffi (moid)	16. ffi, (moid) 25. ffi (moid)							
cromagnoid-B		5. nő 20. ffi							
cromagnoid	10. ffi			3. ffi, 6. ffi					
mediterrán		29. ffi (+cr)	300. nő		1. nő (moid)	2. nő			
brachykran			290. ffi	4. nő					
pamiri	1. ffi (moid)		216. ffi		2. nő, 3. nő (moid)				
europid meghatlan						1. ffi			
mongolidok									
szajáni-x		15. nő							
belső-ázsiai-x		28. nő				ffi			
europo-mongolidok									
turanid		2. ffi							
europo-mongolid meghatlan							ffi		
europid+mongolid (moid) jel- legek	6. nő 11. nő								ffi

<i>Lelőhelyek</i>									
<i>TAXON</i>	<i>SzKH</i>	<i>SzKHh</i>	<i>SzÖ</i> 1879	<i>SzÖ</i> 1950	<i>SzÖ</i> 2009				
europidok									
cromagnoid-A					132. ffi				
cromagnoid-B									
cromagnoid									
mediterrán-x				1 nő	150. ffi				
brachykran									
pamiri-x	594. ffi 596. ffi			1 ffi 1 nő					
europid meghatlan.		100. ffi	38., 39., 40., 41. férfiak						

⁴² A lelőhelyek rövidítéssel szerepelnek, ld. az egyes temetkezések leírásánál.

Lelőhelyek									
TAXON	SzKH	SzKHh	SzÖ 1879	SzÖ 1950	SzÖ 2009				
mongolidok									
szajáni-x					36. ffi				
belső-ázsiai-x									
europo-mongolidok									
turanid-x									
meghatlan europo-mongolid	500. ffi 650. ffi 595. nő 715. ffi 600. ffi 720. gy								

9. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió – 14 leelőhely. A vizsgált csontanyag taxonómiai megoszlása⁴³
 Table 9: The region oppsite the mouth of the Maros river – 14 sites.
 Taxonomical distribution of skeletal material

Penrose sorszám	Lelőhelyek	Maros-torok CR ²
10–11/12. század		
13	Felgyő-Kettőshalmi dűlő (MARCSIK 2014)	0.516
14	Felgyő-Csizmadia tanya (BARTUCZ–FARKAS 1956)	0.798
17	Cegléd-Borzahegy (LIPTÁK 1957)	0.576
18	Csátalja-Vágotthegy (LIPTÁK 1957)	0.856
22	Szatymaz-Vasútállomás (LIPTÁK–FARKAS 1967)	0.747
56	Homokmégy-Székes ⁴⁴	0.605
61	Hódmezővásárhely-Nagysziget (FARKAS ET AL. 1969) ⁴⁵	0.741
10. század		
65	Duna–Tisza köze A csoport (ÉRY 1994)	0.496

10. táblázat: Duna–Tisza köze 10. századi összevont sorozat Penrose távolsága
 Table 10: Penrose distance of the 10th century all series in the Danube–Tisza Interfluve

⁴³ Szeged-Algyő és Sándorfalva-Eperjes kivételével csak azok a leelőhelyek, melyek embertani anyaga taxonómiai vizsgálatra alkalmas.

⁴⁴ Marcsik A. – Molnár E. – Bereczki Zs.: *Homokmégy-Székes 10–11. századi temető csontvázanyagának vizsgálata*. Kézirat.

⁴⁵ Bereczki Zs.: *Oszteoarcheológiai adatok Hódmezővásárhely X–XI. századi történetéhez*. Szakdolgozat kézirat. Szeged 2004.

Martin	Maros-torkolat régió	Duna–Tisza köze A. csop.	Felgyő-Kettőshalmi dűlő	Felgyő-Csizmadia tanya	Cegléd-Borzahegy	Csátalja-Vágotthegy	Szatymaz-Vasútállomás	Homokmégyszékes	Hódmezővásárhely-Nagysziget
1	182	183	183	181	185	185	185	182	184
8	145	148	140	140	140	142	139	141	145
9	98	99	98	96	96	98	98	98	98
17	136	137	135	131	136	134	134	134	135
40	97	99	98	96	97	97	96	99	100
45	138	139	132	133	132	137	131	136	134
48	73	74	71	72	72	72	71	73	70
51	40	42	39	41	40	39	39	41	41
52	34	34	33	33	33	33	33	33	33
54	24	26	25	25	25	26	25	25	25
8:1	80	77	77	77	76	77	75	77	79

11. táblázat: Maros-torkolat régió, Duna–Tisza köze A csoport (10. század) és néhány 10–11/12. századi minta középértékei (Duna–Tisza köze, Tiszántúl) – koponya (férfiak)

Table 11: The mean values of skulls of males from the mouth of the Maros region, in the Danube–Tisza Interfluve group A (10th century) and some 10–11/12th century samples (in the Danube and Tisza Interfluve, the Trans-Tisza region)

Lelőhelyek	férfiak	nők
Duna–Tisza köze (ÉRY 1998)	168	157
Maros-torkolatta szembeni régió	168	156

12. táblázat: Testmagasság átlagértékeinek összehasonlítása

Table 12: The comparison of the mean values of the statures

méretszám	Röszke-Ladányi-dűlő		Szatymaz-Jánosszállás-Katonapart		Szeged-Kiskundorozsma-Vörös-homok-dűlő ffi	Szeged-Kiskundorozsma-Subasa			
	1. ffi	2. nő	2. nő	4. nő		143. ffi	290. ffi	300. nő	216. ffi
1	–	180	–	–	184	183	184	177	174
5	–	100	–	–	101	108	115	–	99
8	–	141	–	–	147	152	–	132	142
9	98	–	–	–	98	104	100	95	100
17	–	133	–	–	132	144	150 jó	–	130
40	–	101	–	–	94	105	–	–	93
45	–	128	–	–	133	142	–	–	139
46	–	–	–	–	95	96	96	90	100
47	–	112	–	–	128	–	–	–	120
48	–	68	–	–	80	77	–	65	73
51	–	43	–	–	37 jó	40	–	41	40
52	–	40	–	–	42 jó	33	–	35	33
54	–	25	–	–	24	24	24	24	26
55	–	53	–	–	59	57	58	50	53
62	–	50	–	–	45	46	–	–	46
63	–	–	–	43	34	40	43	–	43
65	–	–	118	117	–	–	–	116	127
66	–	85	98	95	–	–	–	90	92
69	36	31	30	30	34	–	–	30	35

méret- szám	Röszke-Ladányi-dűlő		Szatymaz-Jánosszállás- Katonapart		Szege-Kiskun- dorozsma-Vörös- homok-dűlő ffi	Szege-Kiskundorozsma-Subasa			
	1. ffi	2. nő	2. nő	4. nő		143. ffi	290. ffi	300. nő	216. ffi
70	–	54	59	62	62	–	–	55	60
71	36	35	32	33	35	–	–	30	31

13. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Egyéni adatok (koponya)
Table 13: The site opposite of the mouth of the Maros. Data of the individuals (skulls)

hosszú csontok méretei, termet		Röszke- Ladányi-dűlő	Szatymaz- Jánosszállás		Szatymaz-Jánosszállás- Katonapart			Szege-Kiskun- dorozsma- Vöröshomok-dűlő ffi
		1. ffi	1. ffi	2. nő	5. nő	4. nő	3. ffi	
humerus	jobb	–	337	304	–	293	337	342
	bal	338	332	300	–	293	334	–
radius	jobb	255	268	230	–	215	253	270
	bal	252	–	228	215	212	249	–
ulna	jobb	276	280	–	–	–	–	282
	bal	273	–	–	–	238	280	–
femur	jobb	475	470	–	408	400	–	474
	bal	480	–	410	410	400	459	–
tibia	jobb	382	–	335	330	330	–	–
	bal	380	–	–	–	330	–	–
fibula	jobb	–	390	–	–	–	–	–
	bal	–	–	–	–	–	–	–
termet		173	175	159	156	155	172	176

14. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Egyéni adatok (hosszú csontok, termet)
Table 14: The site opposite of the mouth of the Maros. Data of the individuals (long bones, stature)

hosszúcsontok méretei, termet	Szege-Kiskundorozsma-Subasa				Algyő-Távvezeték- indító
		216. ffi	290. ffi	300. nő	
humerus	jobb	–	–	–	286
	bal	–	–	–	284
radius	jobb	236	–	–	210
	bal	235	–	–	206
ulna	jobb	257	–	–	228
	bal	256	–	–	225
femur	jobb	437	–	418	–
	bal	437	–	420	–
tibia	jobb	358	–	347	322
	bal	358	380	346	–
fibula	jobb	–	–	–	–
	bal	–	–	–	–
termet		165	172	160	151

15. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Egyéni adatok (hosszú csontok, termet)
Table 15: The site opposite of the mouth of the Maros. Data of the individuals (long bones, stature)

méret- szám	Algyő- Távvezeték	Röske-Nagyszéksós			Zsombó- Ménészjárás- dűlő	Zsombó- Bába-dűlő	Szegeď-Csongrádi út			
	53. nő	1. nő	2. nő	3. nő	1. ffi	1. ffi	12. ffi	10. ffi	1. ffi	38. ffi
1	–	187	165	174	190 jó	175	187	188	184	188
5	–	102	96	100	107 jó	100	–	–	–	105
8	–	136	138	145	138	148	140	135	148	134
9	92	93	86	93	94	–	–	–	100	98
17	–	139	132	127	130	130	–	–	–	144
40	–	95	94	102	101	–	–	–	–	–
45	–	124	121	129	–	–	–	–	(138)	135
46	–	94	95	94	–	–	–	–	(103)	94
47	–	114	115	116	–	–	–	–	125	111
48	57	71	72	70	79	–	–	–	73	65
51	–	41	40	41	42	–	–	–	41	37
52	–	35	32	34	35	–	–	–	34	32
54	20	24	24	27	–	–	–	–	23	24
55	–	51	47	54	–	–	–	–	56	51
62	41	45	44	45	–	–	–	–	–	45
63	41	37	37	37	–	–	–	–	40	–
65	107	106	121	–	–	–	–	–	130	122
66	90	96	96	–	–	–	97	–	108	104
69	27	31	33	34	–	40	37	35	39	31
70	53	52	58	54	–	–	67	62	67	65
71	29	35	34	35	–	–	30	31	40	34

16. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Egyéni adatok (koponya)
Table 16: The site opposite of the mouth of the Maros. Data of the individuals (skulls)

hosszú csontok méretei, termet		Zsombó- Ménészjárás- dűlő ffi	Zsombó- Bába-dűlő ffi	Szegeď-Csongrádi út				
		11. sír nő	12. sír nő	1. sír ffi	36. sír ffi	38. sír ffi		
humerus	jobb	–	326	–	345	–	–	330
	bal	–	323	–	348	–	369	325
radius	jobb	–	–	–	268	240	287	247
	bal	–	–	–	268	–	–	–
ulna	jobb	–	–	–	290	260	307	–
	bal	–	–	–	–	–	–	–
femur	jobb	431	–	452	485	436	508	–
	bal	428	–	457	485	435	–	440
tibia	jobb	–	–	–	394	362	424	–
	bal	–	–	–	394	358	424	362
fibula	jobb	–	–	–	–	–	417	–
	bal	–	–	–	–	–	–	–
termet		162	169	169	169	165	186	168

17. táblázat: Maros-torkolattal szembeni régió. Egyéni adatok (hosszú csontok, termet).
Table 17: The site opposite of the mouth of the Maros. Data of the individuals (long bones, stature)

méret- szám	2. ffi	14. ffi	16. ffi	20. ffi	25. ffi	29. ffi	5. nő	28. nő	15. nő*
1	183	184	189	173	180	185	175	178	183
5	107	–	105	105	102	99	100	100	100
8	151	155	147	144	147	135	139	143	163
9	102	95	102	99	102	97	100	96	106
17	132	–	135	133	140	135	133	131	142
40	–	–	98	95	97	92	86	95	90
45	146	138	139	135	136	127	130	123	142
46	102	90	104	99	97	93	97	102	100
47	120	130	120	–	110	–	–	115	113
48	74	82	74	68	68	72	67	72	69
51	42	40	40	40	42	38	40	40	38
52	35	35	37	35	33	33	34	35	34
54	22	22	24	25	24	24	26	26	22
55	52	59	51	51	49	50	50	55	47
62	45	45	48	–	–	44	41	46	44
63	39	42	–	–	–	37	–	44	40
65	117	123	133	128	120	121	122	117	123
66	109	105	106	97	105	102	95	–	105
69	36	35	33	–	33	34	–	95	32
70	62	70	65	–	63	63	60	52	62
71	32	35	37	–	32	30	30	29	33

* méretei és morfológiai jellegei alapján a koponya hydrocephaliára utal.

18. táblázat: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje. Egyéni adatok (koponya)
Table 18: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje. Data of individuals (skulls)

méret- szám	átlag (x)	esetsz. (n)	szórás (s)	méret- szám	átlag (x)	esetsz. (n)	szórás (s)
1	182,33	6	5,43	52	34,66	6	1,50
5	103,60	5	3,13	54	23,50	6	1,22
8	146,50	6	6,80	55	52,00	6	3,58
9	99,50	6	3,02	62	45,50	4	–
17	135,00	5	3,08	63	39,33	3	–
40	95,50	4	–	65	123,67	6	5,85
45	136,83	6	6,18	66	104,00	6	4,10
46	97,50	6	5,32	69	34,20	5	1,30
47	120,00	4	–	70	64,60	5	3,21
48	73,00	6	5,18	71	33,20	5	2,77
51	40,33	6	1,51				

19. táblázat: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje. Koponya paraméterei. Férfiak
Table 19: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje. Parameters of the skulls. Males

méret- szám	39. ffi 1879	40. ffi 1879	4. ffi 1950	9. ffi 1950	1. nő 1950	2. nő 1950	3. nő 1950	6. nő 1950	7. nő 1950	8. nő 1950	13. nő 1950
1	181	186	181	175	159	170	171	186	176	–	165
5	104	115	105	100	92	102	103	103	102	–	–
8	148	141	149	147	136	130	142	142	138	–	136
9	100	100	95	100	95	92	93	97	98	–	–
17	138	146	132	133	122	132	132	133	133	–	124
40	–	–	102	–	86	–	93	87	103	–	–
45	141	–	145	–	–	128	132	126	121	–	–
46	–	–	95	–	90	–	–	85	91	–	–
47	–	–	125	–	101	–	–	–	118	–	–
48	–	72	77	–	59	–	66	71	69	–	–
51	43	40	41	–	39	–	39	43	42	–	–
52	35	39	32	–	30	–	31	36	32	–	–
54	–	–	23	–	21	–	24	23	27	–	–
55	–	57	55	–	45	–	50	53	52	–	–
62	–	–	49	–	40	–	–	–	50	–	–
63	–	–	40	–	39	–	–	–	39	–	–
65	–	–	130	118	109	108	120	–	–	115	–
66	112	–	106	96	87	93	90	–	94	94	86
69	–	–	34	32	29	35	29	–	37	32	–
70	67	–	74	65	50	58	62	–	64	54	–
71	35	–	37	31	27	35	34	–	32	30	28

20. táblázat: Szeged-Öthalom 1879. és 1950. évi ásatás.⁴⁶ Egyéni adatok (koponya)
Table 20: Data of individuals (skulls). (Szeged-Öthalom, the 1879 and 1950 excavations)

méretsz.	átlag (x)	esetsz. (n)	szórás (s)
1	172,40	6	9,28
5	100,40	5	4,72
8	137,60	6	4,50
9	95,00	5	2,55
17	130,40	6,00	4,97
40	92,25	4,00	–
45	126,75	4,00	–
46	88,67	3,00	–
47	109,50	2,00	–
48	66,25	4,00	–
51	40,75	4,00	–

méretsz.	átlag (x)	esetsz. (n)	szórás (s)
52	32,25	4,00	–
54	23,75	4,00	–
55	50,00	4,00	–
62	45,00	2,00	–
63	39,00	2,00	–
65	113,00	4,00	–
66	91,60	6,00	3,56
69	32,40	5,00	3,58
70	57,60	5,00	5,73
71	31,60	6,00	3,22

21. táblázat: Szeged-Öthalom 1950. Koponya paraméterei. Nők
Table 21: Parameters of the skulls. Females. (Szeged-Öthalom, 1950)

⁴⁶ Fóthi Erzsébet (MTM Embertani Tár) által mért adatok.

1. kép: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje 2. sír: férfi, adultus, turanid típusú koponya két nézetben. 1: norma frontalis; 2: norma lateralis
Fig. 1: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje, grave 2: male, adult, Europo-Mongolid type (turanid) skull in two views, 1: frontal view; 2: lateral view

2. kép: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje 28. sír: juvenis nő, mongolid (belső-ázsiai-x) típusú koponya. 1: norma frontalis; 2: norma lateralis

Fig 2: Szatymaz-Jánosszállás, Gróf Árpád földje grave 28: female, juvenile, Mongolid type (Inner-Asian-x) skull in two views. 1: frontal view; 2. lateral view

3. kép: Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő. Férfi, matus, mongolid (belső-ázsiai-x) típusú koponya. 1: norma frontalis; 2: norma lateralis

Fig. 3: Szeged-Kiskundorozsma-Vöröshomok-dűlő. Male, mature, Mongolid type (Inner-Asian-x) skull in two views. 1: frontal view; 2: lateral view